

BARTŁOMIEJ SZYPROWSKI

(Warszawa)

Sąd Obywatelski Polski Walczącej w II Rejonie VII Obwodu „Obroża” Armii Krajowej

Abstract

The article focuses on the establishment and functioning of the Civil Court of Fighting Poland in Region II „Celków” of District VII „Obroża” of the Home Army. Recently discovered sources allowed the author to present this hitherto little-known institution in the field of, inter alia, organizational principles, jurisprudence, or the manner of executing judgments.

Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie unikatowego rozwiązania w przedmiocie rozstrzygnięcia i karania czynów przestępnych o mniejszym ciężarze gatunkowym, do którego w ramach obwodowej struktury Armii Krajowej powiatów podwarszawskich powołano *quasi* sądowy organ wymiaru sprawiedliwości pod nazwą Sąd Obywatelski Polski Walczącej (dalej: SOPW). Do chwili obecnej w literaturze historycznej, zarówno w publikacjach naukowych, jak i memuarystyce, przedstawiono instytucje sądów wojskowych ZWZ-AK (Sąd Kapturowy i Wojskowy Sąd Specjalny, dalej: WSS) oraz cywilnych Delegatury Rządu na Kraj (Cywilny Sąd Specjalny, dalej: CSS),¹ jednak zagadnienia związane z wymiarem sprawiedliwości nadal

---

¹ Przykładowo można wskazać, że tematyka została opisana w publikacjach: Waldemar Grabowski, „Sądy Kapturowe Delegatury Rządu na Kraj – przyczynek do działalności Polskiego Państwa Podziemnego,” *Czasopismo Prawno-Historyczne* 59, nr 2 (2007): 257–267; Grabowski, „Struktury organizacyjne służb bezpieczeństwa i wymiaru sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego,” w *Organy Bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego*, red. Grabowski (Warszawa: Wydawnictwo IPN, 2005) 52–91; Leszek Gondek, *W imieniu Rzeczypospolitej. Wymiar sprawiedliwości w Polsce w czasie II wojny*

wymagają analizy, w szczególności wobec odnajdywanych co jakiś czas nowych i nieznanymi badaczom dokumentów opisujących przyjęte w Polskim Państwie Podziemnym rozwiązania w tym zakresie. Tak jest w przypadku struktury SOPW, bowiem nie była ona przewidziana w dokumentach powołujących cywilne i wojskowe pionierstwa sądownictwa podziemnego w kraju uzgodnionych ze strukturami państwa na uchodźstwie.

Dotychczasowa literatura opisująca działalność VII Obwodu Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej jest niezwykle uboga, składa się bowiem z jednego opracowania oraz kilkudziesięciu artykułów o charakterze naukowym i wspomnieniowym.² Należy jednak podnieść, że jedynie publikacja Jacka Sawickiego podawała informacje na temat powstania i działalności tego sądu. Była ona jednak niezwykle skromna i przedstawiała tylko dane o powołaniu stanowiska prokuratora przy obwodzie AK, składzie Sądu Obywatelskiego oraz rodzaju stosowanych kar.³ Było to zrozumiałe, bowiem jej autor prawdopodobnie nie oparł swojego opisu na orzeczeniach tego sądu, które dotychczas były niedostępne. Teza ta jest tym bardziej uprawniona, że w swojej publikacji nie używa on pełnej nazwy Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej, lecz posługuje się określeniem Sąd Obywatelski. Późniejsze

---

światowej (Warszawa: Znak, 2011); Leszek Kania, *Służba Sprawiedliwości w Wojsku Polskim 1795–1945, Organizacja, Prawo, Ludzie* (Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2015); Mariusz Olczak i Marek Strok, *Okręg Warszawa-Miasto ZWZ i Okręg Warszawski ZWZ-AK. Dokumenty 1940–1943. Archiwum „Drapacza” ze Skrzynki „Ali”*, cz. II (Warszawa: Egros, 2018); Stefan Korboński, *W imieniu Rzeczypospolitej* (Warszawa: Bellona, 1991); Andrzej K. Kunert, „Wojskowe sądownictwo specjalne ZWZ-AK 1940–1944,” *Więź* nr 2 (1981): 106–123; Paweł M. Lisiewicz, *W imieniu Rzeczypospolitej. Z dziejów Wojskowego Sądownictwa Specjalnego Armii Krajowej* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988); Włodzimierz Otocki, „O sądownictwie podziemnym,” *Bellona* nr 2 (1952): 45–52; Włodzimierz Rosłonec, „Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego (1939–1945),” *Palestra* nr 8–10 (1989): 19–38; Władysław Sieroszewski, „Organizacja wymiaru sprawiedliwości w powstaniu warszawskim i udział w niej adwokatów,” *Palestra* nr 7 (1977): 69–84; Sieroszewski, „Z działalności Wojskowego Sądu Specjalnego Okręgu a następnie Obszaru Warszawskiego ZWZ (1940–1944),” *Najnowsze Dzieje Polski* 8 (1964): 121–128; Piotr Szopa, *W imieniu Rzeczypospolitej... Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego na terenie Podokręgu AK Rzeszów* (Rzeszów, Wydawnictwo IPN, 2014); Bartłomiej Szyprowski, „Archiwum Wojskowego Sądu Specjalnego przy Komendzie Głównej Armii Krajowej jako «środek walki». Sprawa karna ppłk. Konrada Zielińskiego,” *Zeszyty Historyczne WiN-u* nr 42 (2015): 175–191; Szyprowski, *Sąd Kapturowy przy Komendzie Głównej Związku Walki Zbrojnej w Warszawie (kwiecień 1940 r. – listopad 1941 r.). Podziemie w walce ze zdrajcami Rzeczypospolitej* (Warszawa: Historyczna, 2016).

² Jacek Z. Sawicki, „Obroża” w konspiracji i Powstaniu Warszawskim. *Dzieje Armii Krajowej na przedpolu Warszawy* (Warszawa: Bellona, 2002). Działalność obwodu opisywano również w periodyku *Na przedpolu Warszawy. Zeszyty Historyczne Okręgu Warszawa-Powiat Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej*, które ukazywały się w latach 1994–1996. Jednak nie przybliżały one struktury i działań SOPW.

³ Sawicki, „Obroża”, 33, 146–147.

opracowania dotyczące działalności sądu w Rejonie II AK „Celków” opierały się na ustaleniach Sawickiego.⁴

Niedawno odnaleziono dokumenty źródłowe AK z lat 1943–1944 dotyczące Rejonu II „Celków” VII Obwodu AK „Obroża”, które zostały zakupione od prywatnego właściciela przez Fundację PGE S.A. i przekazane do Muzeum Pamięci Powstania Warszawskiego w Warszawie.⁵ Zawierają one m.in. protokoły przesłuchań świadków, regulamin sądu, jego orzeczenia oraz rozkazy wykonania wyroków, które pozwalają szerzej opisać powstanie i działalność SOPW w kontekście ustalonych reguł funkcjonowania, a także przedstawić i uściślić dotychczasową wiedzę na temat powołania i funkcji prokuratora.⁶ Dodatkowym fenomenem jest możliwość analizy zachowanych orzeczeń ww. sądu oraz toku podejmowanych działań od chwili zawiadomienia o wykroczeniu do wykonania orzeczonej kary. Dodać należy, że analiza rozkazów i meldunków pozwala na uściślenie dat powołania sądu i prokuratora, jego prawidłowej nazwy, a także ustalenie osób, które pełniły obowiązki związane z działalnością sądownictwa. Część tych informacji nie była w ogóle znana w dotychczasowej literaturze dotyczącej Rejonu II AK „Celków”. W aneksie zamieszczono tylko niektóre z dokumentów znajdujących się w kolekcji, która przede wszystkim obejmuje wiele orzeczeń sądowych i czynności związanych z wykonaniem wyroków sądu. Dobór dokumentów w zamyśle autora ma scharakteryzować czytelnikowi zasady i sposób działania sądu oraz czynności związane z wykonaniem zapadłych orzeczeń, stąd ograniczono się do przytoczenia regulaminu sądu, wniosku zapobiegawczego o likwidację, wzoru oskarżenia, wydanego orzeczenia i rozkazu dla wykonawcy wyroku.

Tytułem wstępu należy podnieść, że powołane w 1940 r. struktury ZWZ objęły również teren powiatu warszawskiego, w tym powiatu markowskiego.

---

⁴ Paweł T. Gajzler, „Oddziały Specjalne – II Rejonu «Celków» VII Obwodu «Obroża» Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej,” *Rocznik Wołomiński* 10 (2014): 65–66; Gajzler, „Oddziały Specjalne – II Rejonu «Celków» VII Obwodu «Obroża» Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej,” *Zielonkowskie Zeszyty Historyczne* nr 5 (2017): 63–65.

⁵ Muzeum Pamięci Powstania Warszawskiego, Warszawa ul. Bielańska 10/12, które powstało w styczniu 2020 r. jako inicjatywa Stowarzyszenia Grupa Historyczna „Zgrupowanie Radosław”. Muzeum udostępnia jedynie kopie dokumentów. Osoba chcąca skorzystać ze zbioru winna zwrócić się z pismem drogą mailową do kierownictwa muzeum na adres: sgh.radoslaw44@gmail.com, Informacja od Tomasza Karasińskiego z SGH „Zgrupowanie Radosław”, 6 V 2022 r.

⁶ Zakupione materiały obejmują nie tylko dokumenty sądowe, lecz również prasę podziemną i zajmują łącznie ok. 1500 stron (w muzeum zostały złożone w teczkach), z czego dokumenty SOPW stanowią ok. 50 teczek. Mają one różny charakter, bowiem zawierają karty różnego rozmiaru, począwszy od formatu A4 aż po skrawki papieru zapisane zarówno maszynowo, jak i ręcznie. Dokumenty są zachowane w dobrym stanie i są czytelne. Nie są zinwentaryzowane, nie mają sygnatur ani paginacji.

Wchodził wówczas od 7 lutego 1940 r. w skład Okręgu Warszawa Województwo ZWZ, a następnie od przełomu 1941/1942 r. Obszaru Warszawskiego AK, aby z dniem 1 czerwca 1942 r. znaleźć się jako VII obwód o kryptonimie „Obroża”, „Koleba” w składzie Okręgu Warszawskiego AK.⁷ Obejmował osiem rejonów AK położonych zarówno po prawej, jak i lewej stronie Warszawy.⁸ Na przełomie 1940 i 1941 r. powołano większość referatów sztabu obwodu, jednak ich formowanie trwało do 1943 r. Dla niniejszej publikacji niezbędne jest wskazanie, że na początku 1941 r. przy obwodzie powołano komórkę tzw. Kadry Obywatelskiej (dalej: KOb.), której zadaniem było zintensyfikowanie współpracy społeczeństwa polskiego z armią podziemną. Jej kierownikiem był Władysław Maliszewski ps. „Wiktor”, „Wujek”. Według dowódcy „Obroży” Kazimierza Krzyżaka ps. „Bogusław” Maliszewski był jako szef KOb. szefem Walki Podziemnej.⁹ W innym miejscu podniósł, że Maliszewski kierował Walką Cywilną.¹⁰ Kierownictwo Walki Podziemnej zostało powołane 15 lipca 1943 r. przez pełnomocnika Rządu na Kraj i komendanta Sił Zbrojnych w Kraju.¹¹ Jego celem było scentralizowanie całości walki z Niemcami, polegającej na dywersji, akcji „N”, propagandzie i oporze społecznym. Dowodzenie objął komendant Sił Zbrojnych w Kraju, który w ramach oporu społecznego miał się kierować dyrektywami pełnomocnika Rządu na Kraj. Czynnikiem cywilny był reprezentowany przez ww. pełnomocnika jako „przedstawiciela do spraw oporu wobec okupanta”. Przy sztabach okręgów ustanowiono analogicznych

⁷ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Fundacja Archiwum Polski Podziemnej (dalej: FAPP), sygn. 93, Karol Sokołowski, Wspomnienia „Skarbnika” Rejonu „Celków”, VII Obwodu AK „Obroża”, Warszawa, 1979, 1, mps; Jan Gozdawa-Gołębiowski, *Obszar Warszawski Armii Krajowej* (Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Warszawskiego, 1992), 32, 77; Antoni Sanojca, „Zarys struktury organizacyjnej Okręgu Warszawa ZWZ – AK wrzesień 1939 – lipiec 1944,” *Warszawa lat wojny i okupacji 1939–1945* z. 3 (1985): 120.

⁸ Sawicki, „Obroża”, 32–33, 257.

⁹ Kazimierz Krzyżak, „Odpowiedź na ankietę, 26 XI 1975,” cyt. za: Sawicki, „Obroża”, 92. W rzeczywistości jednak z uwagi na fakt, że zgodnie z porozumieniem Delegatury Rządu i komendanta Sił Zbrojnych w Kraju to czynnik wojskowy właściwego szczebla był kierownikiem Walki Podziemnej, funkcję tę winien więc pełnić Kazimierz Krzyżak jako dowódca obwodu. Problemem jednak było to, że funkcja kierownika Walki Podziemnej przewidziana była jedynie w KG AK, obszarach i okręgach. To mogło spowodować przydzielenie tej funkcji innej osobie w „Obroży” niż komendant obwodu.

¹⁰ Krzyżak, „VII Obwód «Obroża» Okręgu Warszawskiego. «Dywizja» na przedpolu Warszawy,” *Na przedpolu Warszawy. Zeszyty Historyczne Okręgu Warszawa-Powiat Świątowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej* (dalej: *Na przedpolu Warszawy*) z. 1 (1994): 12.

¹¹ Kierownictwo Walki Podziemnej (dalej: KWP) powstało z połączenia podległego AK Kierownictwa Walki Konspiracyjnej i Kierownictwa Walki Cywilnej z Iona Delegatury Rządu RP na Kraj, zob. Marek Ney-Krwawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1990), 224.

pełnomocników Rządu na Kraj.¹² Z kolei referat dywersji bojowej, kryptonim „Egzekutor”, „13E/X”, powołany w 1943 r. był dowodzony przez kpt. Władysława Bałaja ps. „Władysław”.¹³ W sierpniu 1943 r. z inicjatywy KOb. przy sztabie „Obroży” oraz we wszystkich rejonach utworzono instytucję prokuratorów. W obwodzie AK funkcję tę objął „Andrzej” (NN) (kryptonim prokuratora: „Świeca Spółdzielni”, „19S/X”).¹⁴ Zadaniem prokuratorów było zbieranie dowodów przeciwko Polakom działającym na szkodę narodu polskiego i przesyłanie oskarżeń do sądu. Działania KOb. miały na celu m.in. wzmoczenie propagandy szeptanej oraz silniejsze oddziaływanie na organizację oporu społecznego.¹⁵ Powiązanie KOb. z instytucją oporu społecznego plasuje ją w ramach Kierownictwa Walki Podziemnej. Wydaje się, że jej powołanie wynikało z chęci struktur niższych niż Okręg Warszawski AK ściślejszego oddziaływania państwa podziemnego na miejscowe społeczeństwo. Na początku stycznia 1944 r. powołano instytucję sądową w postaci Sądu Obywatelskiego Polski Podziemnej. W „Biuletynie Informacyjnym” z 29 kwietnia 1944 r. anonsowano: „Uwaga! Sądy Obywatelskie rozpoczęły swą działalność. Od pewnego czasu rozpoczęły swą działalność obywatelskie sądy rejonowe powołane przez Polskę Podziemną. Zadaniem sądów tych to upominanie, ostrzeganie, udzielanie nagan,¹⁶ a w wypadkach jaskrawych przekroczeń nawet karanie chłostą nieoprawnych. Sądy wysyłają listy do tych, których zachowanie czy czyny w obecnej chwili budzą

¹² AAN, Armia Krajowa (dalej: AK), sygn. 203/VIII-1, Rozkaz nr 165 gen. Stefana Roweckiego „Grota”, Organizacja Kierownictwa Walki Podziemnej, b.m., 6 VII 1943 r., 12–13; Grabowski, *Polska Tajna Administracja Cywilna 1940–1945* (Warszawa: Wydawnictwo IPN, 2003), 130–131.

¹³ *Oddziały i akcje Kedywu Okręgu Warszawskiego poza Warszawą. Dokumenty z lat 1943–1944*, wyb. i oprac. Hanna Rybicka (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011), 39.

¹⁴ Sawicki, „Obroża”, 32, 146. Według schematu sztabu „Obroży” początkowo prokurator i sąd stanowiły podreferat i podlegały referatowi KOb; Krzyżak, „Schemat sztabu «Obroży»”, *Na przedpolu Warszawy* z. 8 (1995): 68. Nie określono w nim jednak schematów rejonów „Obroży”. Według schematu sztabu rejonu VI „Helenów” przed wybuchem powstania warszawskiego sąd i prokurator stanowił jeden referat (kryptonim „19/S”) i podlegał bezpośrednio dowódcy rejonu VI (kryptonim 10/VI). Prokuratorem był nieznan z imienia Drzeniewicz ps. „Niemira”. Co prawda sąd według schematu nie podlegał referatowi KOb. (kryptonim „19”), ale z oznaczenia kryptonimu sądu wynika, że był on jego częścią. Wypada przy tym odnotować, że przedstawiciel Walki Cywilnej (KWP) stanowił odrębny referat (kryptonim „20”) i był nim Jan Sochacki ps. „Zygmunt”, „Palec”, zob. Zdzisław Zaborski, „Schemat organizacyjny, kryptonimy, stany liczebne oddziałów, obsada osobowa VI rejonu «Helenów»”, *Na przedpolu Warszawy* z. 10 (1996): 67, 72.

¹⁵ „Sprawozdanie komendanta Obwodu VII AK Kazimierza Krzyżaka «Kartuza»”, 1 X 1943 r., cyt. za: Sawicki, „Obroża”, 270, 273.

¹⁶ Błędne wskazanie, bowiem SOPW nie miały prawa wymierzyć kary nagany, która była zastrzeżona dla komisji sądczych.

zgorzenie, demoralizację lub są jaskrawym pogwałceniem wrogiego naszego stosunku do okupanta niemieckiego. Niechaj się więc nikt nie łudzi kto wykracza przeciwko obowiązkom dobrego Polaka, że zachowanie się jego nie zostanie zauważone i pozostanie bezkarne. Polska karząca przystąpiła już do rejestracji tych wszystkich, którzy zachowaniem swoim budzą tylko oburzenie wśród ogółu uczciwych Polaków. Wszystkich obywateli wzywamy natomiast, by wypadki wykroczeń podawali do sądów obywatelskich. Musimy błędnych nawrócić ze złej drogi, a niepoprawnych ukarać – tak, abyśmy w wolnej Polsce pozostali już bez zbędnego śmiecia, z obywatelami – prawdziwymi i dobrymi Polakami”.¹⁷ W sprawie stosowanych kar chłosty i strzyżenia włosów prasa podziemna podnosiła: „Wychowanie Obywatelskie w dzisiejszych czasach okupacyjnych musi się niekiedy uciekać do sposobów być może nieco drastycznych. Sposoby te dają jednak na ogół wcale niezłe wyniki – toteż są coraz częściej [stosowane]”.¹⁸

Jako kryptonimów jednostek obwodu używano nazw oraz oznaczeń cyfrowych, w tym: obwód – „spółdzielnia” („biuro”)¹⁹ „X”; rejon – „skład” („wieś”); dowódca kontrwywiadu – „majster” („krawiec”), „12/K”; dowódca rejonu – „właściciel” („gospodarz”), „10/I-IX”; dowódca Dywersji Bojowej „gajowy” („egzekutor”), „13E”; kierownik KOb. – „opiekun” („wujek”), „19”; prokurator – „świeca”, „19-S”.²⁰ Sąd nie posiadał odrębnego kryptonimu i usytuowany był w ramach komórki prokuratorskiej „19S”, a korespondencję w sprawach rozpoznawanych przez sąd kierowano do właściwego

¹⁷ „Sądy Obywatelskie rozpoczęły swą działalność” „Biuletyn Informacyjny” *Wyd[anie] „P[odmiejskiej]”*. *Z frontu Walki Podziemnej*, 29 IV 1944 r. w „«Biuletyn Informacyjny» cz. 3. Przedruk rocznika 1944. Konspiracja,” *Przegląd Historyczno-Wojskowy*, nr specjalny 3 (200) (2003) (dalej: *Biuletyn Informacyjny*): 1978–1979. O wydawaniu „Biuletynu Informacyjnego” *Wydanie Podmiejskie. Z frontu Walki Podziemnej*, zob. *Na przedpolu Warszawy* z. 9 (1996): 9.

¹⁸ „Wychowanie Obywatelskie,” *Biuletyn Informacyjny*, nr 28 (235), 13 VII 1944 r. w *Biuletyn Informacyjny*, cz. 3:2110.

¹⁹ Według Sawickiego zmiana kryptonimów nastąpiła w 1944 r., stąd w nawiasach wskazano nowe oznaczenia obowiązujące w 1944 r. Autor nie wskazał jednak przybliżonej daty zmiany kryptonimów. Z zebranych dokumentów wynika, że zmiana ta nastąpiła nie wcześniej niż w lutym 1944 r., bowiem jeszcze w styczniu 1944 r. posługiwano się starymi kryptonimami, np. w regulaminie SOPW z 5 I 1944 r. używano kryptonimu „skład”, „kierownik” i „właściciel”, zaś już we wzorze oskarżenia do sądu z 28 IV 1944 r. „wieś”, „klient” i „gospodarz”, zob. Muzeum Pamięci Powstania Warszawskiego w Warszawie (dalej: MPPW), Regulamin Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej, b.m., 5 I 1944 r., b.p., [dalej: Aneks: Dokument nr 1]; Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Mieczysława Nowickiego, sygn. C/6/44, b.m., 10 II 1944 r., b.p.; Wzór oskarżenia na szkodliwych Polaków do sądu, b.m., 28 IV 1944 r., b.p. [dalej: Aneks: Dokument nr 7]. Autor posiada w swoich zbiorach kopie wszystkich cytowanych dokumentów z MPPW. Jak podnosił Jerzy Lachowicz, zmiana kryptonimów nastąpiła na podstawie pisma Obwodu „Obroża” z 8 III 1944 r., Jerzy Lachowicz, „Pseudonimy i kryptonimy,” *Na przedpolu Warszawy* z. 1 (1994): 55–56.

²⁰ Sawicki, „Obroża”, 144, 257–258.

prokuratora czy też o wykonaniu orzeczenia do właściwego dowódcy rejonu. W sprawach sądowych przedstawianych obwodowi AK korespondencję początkowo wysyłano za pośrednictwem komendanta rejonu do prokuratora, a później bezpośrednio do prokuratora, kierownika referatu Dywersji Bojowej lub bezpośrednio dowódcy obwodu.²¹

W strukturach AK wchodzących w skład „Obroży” teren podwarszawskich Marek stanowił odrębny rejon i nosił oznaczenia „Celków” (skrótowo „C”) i „II”. Obejmował przedwojenny obszar gminy Marki wraz z wchodzącymi w jego skład: Czarną Strugą, Drewnicą, Grodziskiem, Jaworówką, Markami, Pustelnikiem I, Pustelnikiem II, Słupnem, Zaciszem, Ząbkami, Zielonką i Zielonką Bankową. Od 31 października 1943 r. w jego skład weszła wschodnia część gminy Kobyłka z Ossowem i Turowem²² oraz Mokry Ług i Magenta z północnego Rembertowa.²³ Teren Radzymina wchodził w skład Obszaru Warszawskiego AK. Jego dowódcą od sierpnia 1941 r. był mjr Henryk Okińczyc ps. „Bil”. Według Pawła Gajzlera funkcję prokuratora rejonu ustanowiono w styczniu 1944 r. i początkowo pełnił ją ppor. „Łokietek” (NN), a następnie ppor. Alfred Wojnarski ps. „Mieczyk”.²⁴ Jak jednak

²¹ MPPW, Pismo „Świecy Spółdzielni” do „Świecy C”, b.m., 27 XI 1943 r., b.p.; Pismo „Świecy Spółdzielni” do „Świecy C”, b.m., 1 XII 1943 r., b.p.; Pismo „19-S-II” do „19-S/X”, b.m., 17 VI 1944 r., b.p.; Pismo „19-S-II” do „19-S/X”, b.m., 27 VII 1944 r., b.p.

²² Należy jednak zaznaczyć, że gmina Kobyłka co najmniej od marca 1943 r. tworzyła placówkę III (komendant Teodor Zagończyk „Poważny”) Obwodu Radzymin AK (kryptonim „Rajski Ptak”) Obszaru Warszawskiego AK. Zob. Jarosław Stryjek, *Armia Krajowa – Radzymiński Obwód „Raróg”, „Rajski Ptak”, „Burak” w dokumentach* (Wołomin: Towarzystwo Przyjaciół Radzymina, 1999), 9, 36.

²³ Gajzler, „Oddziały,” *Zielonkowskie*, 8–9.

²⁴ Alfred Konstanty Wojnarski ps. „Mieczyk” (ur. 18 II 1912 r. w Sarajewie – zm. 4 X 1970 r.), s. Witolda i Norberty z d. Kowalewskiej. Jego ojciec był lekarzem wojskowym i zmarł w 1922 r., zaś matka zajmowała się domem. Miał siostrę Zofię i przyrodniego brata Witolda. W 1918 r. wraz z rodziną powrócił do Polski i zamieszkał w Baligrodzie. Tam też ukończył szkołę powszechną. W latach 1922–1926 uczył się w Gimnazjum Państwowym w Żółkwi, zaś w latach 1926–1930 w Gimnazjum Państwowym II im. Karola Szajnochy we Lwowie. W maju 1930 r. zdał egzamin dojrzałości typu humanistycznego we Lwowie. W 1930 r. zamieszkał u brata Witolda w Markach k. Warszawy. W latach 1930–1936 studiował na Wydziale Prawnym Uniwersytetu im. J. Piłsudskiego w Warszawie, gdzie 9 VI 1936 r. uzyskał dyplom magistra praw. Na początku 1934 r. zawarł związek małżeński i przeprowadził się do Strugi k. Marek. W czasie studiów utrzymywał się z udzielania korepetycji, a od 1934 r. prowadził sklep spożywczy w Strudze. W czasie II wojny światowej żołnierz AK, zaś od 9 II 1943 r. prokurator Rejonu II „Celków” VII Obwodu AK „Obroża”. W 1944 r. aresztowany przez NKWD i wywieziony do łagru Borowicze 270. Do Polski wrócił w 1946 r. Pod koniec lat pięćdziesiątych pracował jako nadleśniczy pod Radomiem. Zob. Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Akta Studenckie RP, sygn. RP 33664, Akta osobowe Alfreda Konstantego Wojnarskiego, Odpis metryki urodzenia Alfreda Wojnarskiego, Warszawa, 22 X 1936 r., b.p.; Odpis wierzitelny świadectwa dojrzałości Alfreda Wojnarskiego, Lwów, 14 V 1930 r., b.p.; Karta wyników egzaminów Alfreda Wojnarskiego, Warszawa, 27 III 1936 r.,

wynika z dokumentów, „Mieczyk” pełnił funkcję prokuratora „Celkowa” co najmniej od 9 lutego 1943 r.²⁵ Wojnarski miał być sędzią SOPW oraz przed wybuchem II wojny światowej „advokatem z długim stażem”.²⁶ Natomiast z regulaminu SOPW wynika, że nie był przewodniczącym składu sądzącego (sędzią), lecz organem doradczym i zasiadającym w składzie (ławnikiem).²⁷ Analiza corocznych zestawień przedwojennych sędziów prokuratorów i adwokatów w Polsce, przedstawionych szczegółowo w „Kalendarzach sądowych” za lata 1928–1939, pozwala na przyjęcie, że nie wykonywał jednego z ww. zawodów, bowiem nie występuje tam nazwisko Alfreda Wojnarskiego. Nie ulega wątpliwości, że Wojnarski był z wykształcenia prawnikiem, bowiem w 1936 r. ukończył Wydział Prawny Uniwersytetu Warszawskiego.

---

b.p.; Życiorys Alfreda Wojnarskiego, Warszawa, 10 IX 1930 r., b.p.; Odpis wierzitelny pisma Izby Skarbowej we Lwowie, Lwów, 29 I 1925 r., b.p.; Podanie Alfreda Wojnarskiego, Warszawa, 20 IV 1934 r., b.p.; AAN, Akta Jana Gozdawy-Gołębiowskiego, zesp. 2134, sygn. 151, Obroża. Rejon II Marki. Wspomnienia, korespondencja, relacje, Alfred Wojnarski, Okres Powstania Warszawskiego w rejonie „Celków”. Dziennik, Warszawa, 1958, mps.; FAPP, sygn. 93, Kazimierz Sokołowski, Obsada personalna Sztabu II Rejonu „Celków” – Marki, VII Obwodu Armii Krajowej Obroża do 13 X 1944, b.d., b.p.; Nekrolog Alfreda Wojnarskiego, b.m., 4 X 1970 r., b.p.; Czesław Brodzicki, *Marki koło Warszawy* (Marki: Urząd Miasta Marki, 2002), 95; Gajzler, „Oddziały”, *Zielonkowskie*, 63; Sawicki, „Obroża”, 306; „Wykaz żołnierzy AK Obwodu «Obroża» aresztowanych i deportowanych przez NKWD do łagrów na terenie ZSRR”, *Na przedpolu Warszawy* z. 5 (1995): 41; Magdalena Yacoub, „Armia Krajowa w II rejonie «Celków» VII Obwodu «Obroża» 1939–1944 (V)”, dawny.pl, dostęp luty 6, 2021, <https://dawny.pl/armia-krajowa-w-ii-rejonie-celkow-vii-obwodu-obroza-1939-1944-v/>; Alfred Wojnarski, „Przedpole w Markach, 24 XI 1957”, niepublikowany mps, 1, 3, kopia w zbiorach autora. Podnoszono błędnie, że jego nazwisko brzmiało Alfred Wojnarowski, zob. Sawicki, „Obroża”, 306; „Wykaz żołnierzy AK”, 41; Zbigniew Paciorek, *Marki. Dzieje, tradycja, kultura* (Marki: Urząd Miasta Marki, 2004), 289; Antoni Widomski, „Stolica powstała”, marki.net.pl, dostęp luty 6, 2021, https://marki.net.pl/wpis-129308-stolica_powstala/; Widomski, „Lista żołnierzy AK w Markach opracowana przez Koło nr 2 «Celków» Okręgu Warszawa-Powiat ŚZŻAK”, Pociąg do historii, dostęp luty 6, 2021, http://www.historia.marki.pl/wpis-249-zolnierze_armii_krajowej_w_markach.

²⁵ MPPW, Oświadczenie [Alfreda Wojnarskiego] „Mieczyka” w sprawie Mieczysława Nowickiego, sygn. C/6/44, b.m., 9 II 1943 r., b.p.; Protokół przesłuchania [Henryka Dobaka] „Olszy” przez [Alfreda Wojnarskiego] „Mieczyka”, b.m., 4 X 1943 r., b.p.; Wniosek zapobiegawczy „Składu C” w sprawie Stefana Mikołajczyka, b.m., 16 XI 1943 r., b.p.; Protokół przesłuchania [NN] „Dzięcioła” przez prokuratora C [Alfreda Wojnarskiego] „Mieczyka”, b.m., 18 XII 1943 r., b.p.; Zawiadomienie „Świecy C” [Alfreda Wojnarskiego] „Mieczyka” do WSS w Warszawie w sprawie Stefana Mikołajczyka, b.m., 21 XII 1943 r., b.p.; Notatka [Alfreda Wojnarskiego] „Mieczyka” w sprawie Grabowskiego, b.m., 4 I 1944 r., b.p.; Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Mariana Kurka, sygn. C/1/44, b.m., 21 I 1944 r., b.p. [dalej: Aneks: Dokument nr 3]; Notatka [Alfreda Wojnarskiego] „Mieczyka”, b.m., 4 I 1944 r., b.p. Ppor. Henryk Dobak ps. „Olsza” – dowódca plutonu 749 II Rejonu AK „Celków”, Brodzicki, *Marki*, 86; Paciorek, *Marki*, 278.

²⁶ Gajzler, „Oddziały”, *Rocznik*, 65; Gajzler, „Oddziały”, *Zielonkowskie*, 63.

²⁷ Zob. Aneks: Dokument nr 1.

Mógł jednak wykonywać inny zawód niż wskazane w ww. kalendarzu: sędziego, prokuratora czy adwokata. Niedawno odnalezione dokumenty AK rzucają nowe światło na dotychczasowe ustalenia historyków w przedmiocie ww. sądu w rejonie AK obejmującym Marki. Według Sawickiego sądy obywatelskie nie zostały powołane przy wszystkich rejonach obwodu „Obroża”, np. w rejonie V „Gątyń” obejmującym Piaseczno prokurator zajmował się jedynie zbieraniem materiałów dowodowych, które przekazywał do sądu okręgu warszawskiego.²⁸ SOPW powołano również w rejonie VI „Helenów”, chociaż brak bliższych informacji o jego działalności.²⁹ Z pewnością w 1944 r. działał prokurator rejonu III Rembertów AK (kryptonim „Dęby”), a jak się również wydaje, sąd tego rejonu. Na powyższe zdaje się wskazywać pismo prokuratora rejonu II AK „Celków” przesyłające materiały w sprawie Stefanii Wołosiek do prokuratora rejonu III „Dęby, celem rozpoznania według właściwości”.³⁰

5 stycznia 1944 r. w obwodzie „Obroża” wydano „Regulamin Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej” będący podstawą jego działania.³¹ Dokument został podpisany przez „Kierownika Spółdzielni”, tj. mjr. Kazimierza Krzyżaka ps. „Bronisław”, który pełnił funkcję dowódcy obwodu „Obroża” do października 1944 r. Regulamin skierowano do: „Skład C Właściciel”, „Skład C Świeca” i „Spółdzielnia Opiekun”, z czego wynika, że adresatami byli: mjr Okińczyc ps. „Bil” – dowódca rejonu II „Celków”, ppor. Wojnarski ps. „Mieczyk” – prokurator tego rejonu i Maliszewski ps. „Wiktor” – kierownik KOb. obwodu. Jak jednak wynika z zapisów regulaminu dot. „Właściciela, Opiekuna i Świecy składu”, funkcję „Opiekuna” sprawować powinien kierownik KOb. Rejonu II AK „Celków” czyli por. Karol Sokołowski ps. „Wiktor I”.³² Jednak z zachowanych orzeczeń wynika, że „opiekun” w tym sądzie posługiwał się pseudonimem „Marek”. Pod takim pseudonimem występował członek II rejonu ppor. Mieczysław Peszczyński ps. „Marek”, lekarz, który był członkiem KOb.³³ Być

²⁸ Sawicki, „Obroża”, 147.

²⁹ Zaborski, „Schemat”, 67, 72.

³⁰ MPPW, Pismo „19S/II” do „19S/III” w sprawie Stefanii Wołosiek, b.m., 12 VII 1944 r., b.p.

³¹ Zob. Aneks: Dokument nr 1.

³² Porucznik rez. Karol Sokołowski ps. „Wiktor I” (kryptonimy „Opiekun”, „Skarbnik”) – od wiosny 1941 r. szef KOb. Rejonu II AK „Celków”, zob. AAN, FAPP, sygn. 93, Karol Sokołowski, Obsada personalna Sztabu II Rejonu „Celków” – Marki, VII Obwodu Armii Krajowej Obroża do 13 X 1944, b.m., b.d., b.p.; Wspomnienia „Skarbnika” Rejonu „Celków”, VII Obwodu AK „Obroża”, Warszawa, b.d., 6, mps; Sawicki, „Obroża”, 36.

³³ Podporucznik Mieczysław Peszczyński ps. „Marek”, aresztowany przez NKWD przebywał w łagrze w Riazaniu. Do kraju wrócił w 1946 r., zob. Brodzicki, *Marki*, 92; Paciorek, *Marki*, 285.

może zbyt duża ilość obowiązków³⁴ nie pozwalała „Wiktorowi I” samodzielnie pełnić obowiązków sędziego i dlatego powierzył tę funkcję „Markowi”.³⁵

Dokument powyższy obejmuje trzynaście paragrafów. W § 1 regulaminu wskazano, że właściwość miejscowa sądu obejmowała obszar poszczególnego składu. Użycie wyrazu „skład” jest w tym miejscu dość niefortunne, bowiem może oznaczać zarówno kryptonim rejonu (skład), jak i komplet orzekający sądu. Konieczne jest w tym miejscu przywołanie brzmienia § 6, który również posługuje się wyrazem „skład” w odniesieniu do kompletu orzekającego. Według niego w składzie sądu byli „właściciel, opiekun i świeca składu”. Podniesiono w nim również, że „Właściciel reprezentuje wojsko, Opiekun ludność cywilną, Świeca jest rzecznikiem prawa. Czynnika oskarżycielskiego nie ma. Kierownikiem Sądu Obywatelskiego jest Właściciel. Świeca jest fachowym organem doradczym. Świeca referuje sprawę”. Wydawałoby się, że tego rodzaju wyszczególnienie jak w § 1 oznaczało, że sąd mógł obejmować teren większy niż dany obszar obwodu AK. Niemniej jednak należy go odczytywać łącznie z § 6, w którym podniesiono, że skład sądu jest trzyosobowy i wchodzi w niego: właściciel (dowódca rejonu AK), opiekun (kierownik KOb.) i świeca składu (prokurator). Z powyższego wynika niezbicie, że działanie sądu obejmowało tylko obszar jednego rejonu, skoro jego komplet sędzący powiązano ze strukturą rejonową AK. Stąd nasuwa się wniosek, że zawarty w § 1 zwrot „obejmuje obszar poszczególnego Składu” nie odnosi się do stanu sądu lecz do terenu rejonu AK, zaś słowo „skład” zostało użyte jako kryptonim rejonu AK używany w korespondencji Obwodu „Obroza”.

Nadto z § 6 regulaminu wynika, że SOPW był przykładem współdziałania organów wojskowych i Delegatury Rządu. Dowódca rejonu był przewodniczącym składu sądu, lecz prawa społeczeństwa reprezentował obwodowy przedstawiciel KOb. Oczywiście jest, że czynnik fachowy zapewniał w składzie sędzącym prokurator, który winien posiadać wykształcenie prawnicze, co wprost wynika ze sformułowania „rzecznik prawa” i „fachowy organ

³⁴ Kadra Obywatelska zajmowała się oprócz sądu kwestiami organizacyjno-gospodarczymi, finansowymi i propagandy, zob. Sawicki, „Obroza”, 33. Sokołowski wspominał, że do jego obowiązków jako szefa KOb. należało: zbieranie i przekazywanie dowódcy rejonu informacji o zarządzeniach władz okupacyjnych, zbieranie środków finansowych dla VII Obwodu AK, załatwianie spraw „nielegalnych” zameldowań (wyrabianie nielegalnych kenkart), udzielanie pomocy osobom „spalonym” z innych rejonów AK przy osiedlaniu się na terenie gminy, zaopatrywanie w kartki żywnościowe osób „spalonych” i ich rodzin, pomoc rodzinom oficerów przebywających w obozach jenieckich, pomoc osobom zbiegłym z obozów pracy i obozów jenieckich, zob. AAN, FAPP, sygn. 93, Kazimierz Sokołowski, Wspomnienia „Skarbnika” Rejonu „Celków”, VII Obwodu AK „Obroza”, Warszawa, b.d., mps, 6–7.

³⁵ Skoro w lipcu 1944 r. w rejonie VI AK „Helenów” funkcje kierownika KOb. i przedstawiciela KWP były rozdzielone, to uprawnione wydaje się wnioskowanie, że podobnie rozdzielono funkcje kierownika KOb. i jej przedstawiciela w SOPW w Rejonie II AK „Celków”.

doradczy”. Nie da się bowiem pełnić takiej funkcji, nie posiadając wykształcenia w tym kierunku. Należy jednak zauważyć, że nie do końca zrozumiałe jest sformułowanie „czynnika oskarżycielskiego nie ma”, skoro referentem sprawy był właściwy prokurator i on też zasiadał w składzie sądu. Być może pod tym pojęciem rozumiano brak konieczności sporządzenia aktu oskarżenia lub osoby pokrzywdzonej, która zawiadamiała o przestępstwie. Z drugiej strony zawiadamiający i tak nie mógłby zasiadać w składzie sądu, zaś prokurator przeprowadzający dochodzenie występowałby jako oskarżyciel, tym bardziej że był referentem sprawy.

Wyroki, stosownie do § 7, zapadały bezwzględną większością głosów, niezależnie od składu głosujących. Jeśli weźmiemy pod uwagę, że w składzie sądu zasiadały jedynie trzy osoby, należy uznać, że ostatnie sformułowanie tego paragrafu nie odnosi się do liczby osób w składzie sądu. Ten był bowiem niezmiennie trzyosobowy. Raczej należy je odczytywać jako brak nadania większych uprawnień jednemu lub większej liczbie członków sądu wynikających z zajmowanych przez nich pozycji w strukturach organizacji czy ich stopnia wojskowego. Regulamin nie określał bowiem obowiązku, aby w składzie sądu zasiadali oficerowie. Mogło się więc zdarzyć, że „Świeca” lub „Opiekun” mieli niższe szarże niż przewodniczący sądu. Zapisy § 7 dają każdemu z członków sądu taką samą wartość ich głosu, a wyrok zależał tylko od uzyskania za nim poparcia większości sądu.

W § 2 i § 4 przedstawiono tryb działania sądu oraz jego właściwość rzeczową. Sąd działał w trybie doraźnym oraz rozpoznawał „drobne wykroczenia” popełnione przez obywateli polskich samodzielnie lub w grupie. Wyłączeniu spod jego jurysdykcji podlegały czyny, za które należało wymierzyć karę śmierci, infamii lub nagany. W takim wypadku należało zebrany materiał dowodowy przekazać prokuratorowi obwodu, celem jego przekazania do „Sądu Walki Podziemnej”, tj. do właściwego CSS lub Komisji Sądzącej Walki Podziemnej (dalej: KSWP). W zakresie nagany i infamii regulamin przytaczał sformułowania § 23 i § 24 Regulaminu KSWP przy Delegaturze Rządu na Kraj określające rodzaj przestępstw, za które należało wymierzyć ww. kary.³⁶

Powyższe sformułowania regulaminu nasuwają kilka wniosków. Po pierwsze, postępowanie doraźne, które obowiązywało w sądach wojskowych i cywilnych Polskiego Państwa Podziemnego,³⁷ cechowało się ograniczeniem

³⁶ AAN, AK, sygn. 203/VIII-1, Regulamin Komisji Sądzących Walki Podziemnej, b.m., b.d., 30; „Regulamin Komisji Sądzących Walki Podziemnej” w Gondek, *W imieniu*, 208.

³⁷ 2 IX 1939 r. weszło w życie rozporządzenie Rady Ministrów z 1 IX 1939 r. o wprowadzeniu postępowania doraźnego przed sądami powszechnymi w sprawach o niektóre przestępstwa (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej /dalej: Dz.U. RP/ 1939 r., nr 87, poz. 554). Ten tryb postępowania obowiązywał również w zakresie sądownictwa podległego Delegaturze Rządu na Kraj, zob. Studium Polski Podziemnej w Londynie, MSW, teka 1A, poz.

niektórych zasad procesu karnego, w tym m.in. ograniczeniem możliwości zaskarżenia wyroku, który stawał się prawomocny po jego zatwierdzeniu przez zwierzchnika wojskowego. W regulaminie nie określono zasad odwołania się od wydanego orzeczenia, co w połączeniu z tym, że w składzie sądu był dowódca rejonu „Bil” (zwierzchnik wojskowo-karny), wskazywało, że wyrok stawał się natychmiast wykonalny.

Po drugie, zadaniem sądu było rozpoznawanie spraw o czyny popełnione przez obywateli polskich. Zgodnie ze stanowiskiem Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego oraz praktyką przyjętą przez sądownictwo AK i Delegatury Rządu na Kraj jedynie w stosunku do Polaków należało zachować procedurę sądowego karania, bowiem działania wymierzone przeciwko Niemcom były wynikiem pozostawania w stanie wojny.³⁸

Po trzecie, podsądni nie mogli być żołnierzami AK, w takim bowiem wypadku właściwy do ich rozpoznania był jedynie WSS odpowiedniego szczebla lub w przypadku mniejszych przewinień właściwy dowódca. W innym wypadku nielogiczne byłoby zawarcie w tekście regulaminu sformułowania o konieczności przekazania sprawy Sądowi Walki Podziemnej.

18, Zarządzenie Rady Ministrów o zmianach w organizacji sądów doraźnych i postępowaniu doraźnym, 5 XI 1943 r.; Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1943 r. o postępowaniu doraźnym (Dz. U. RP 1943 r., nr 11, poz. 31).

³⁸ AAN, Akta Bernarda i Haliny Zakrzewskich,teczka 41, Bernard Zakrzewski, Organizacja Wydziału Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu w II Oddziale Komendy Głównej, Warszawa, b.d., 57, mps; Bernard Zakrzewski, Kontrwywiad ZWZ-AK w walce z organami represyjnymi okupanta, Warszawa, b.d., 11, mps; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, sygn. 317/700, Protokół rozprawy sądowej sygn. IV K 132/56. Zeznania Kazimierza Moczarskiego, Warszawa, 5 XII 1956 r., 184; Protokół rozprawy sądowej sygn. IV K 132/56. Zeznania Włodzimierza Lechowicza, Warszawa, 6 XII 1956 r., 207; Protokół rozprawy sądowej sygn. IV K 132/56. Zeznania Jana Rzepeckiego, Warszawa, 7 XII 1956 r., 245; Emil Marat i Michał Wójcik, *Ptaki drapieżne. Historia Lucjana „Sępa” Wiśniewskiego likwidatora z kontrwywiadu AK* (Kraków: Znak, 2016), 101; AAN, AK, sygn. 203/VIII-1, Rozkaz nr 165 gen. Stefana Roweckiego „Grota”, Organizacja Kierownictwa Walki Podziemnej, b.m., 6 VII 1943 r., 12–13; Zarządzenie do Delegatów Okręgowych i Pełnomocników dla sprawy Walki Podziemnej, b.m., b.d., 14–15. Dopuszczano jednak możliwość likwidacji prewencyjnej. Przykładowo szef Sztabu Obszaru Warszawskiego AK Zygmunt Dobrowolski „Mostowicz” wskazywał, że „każdy K[omen]d[an]t Obwodu ma nie tylko prawo, ale i obowiązek w razie nagłego, poważnego niebezpieczeństwa, grożącego organizacji lub jej członkom /np. w razie ujawnienia, że przestępca udaje się do władz niemieckich w zamiarze przedstawienia im wykazu członków organizacji albo składów materiału wojennego/ zarządzić na własną odpowiedzialność likwidację przestępcy. Dopuszczalne to jest jedynie w wypadkach, gdy skierowanie sprawy na drogę sądową spowodowałoby, wskutek odwołania likwidacji, stan groźny dla organizacji”, zob. Archiwum Muzeum Powstania Warszawskiego, sygn. P6456, koperta 14, Prokuratura, Rozkaz Zygmunta Dobrowolskiego „Mostowicza”, b.m., 6 II 1943 r., b.p.

Nazwą tą bowiem określano sądownictwo cywilne podległe Delegaturze Rządu na Kraj.

Po czwarte, SOPW był usytuowany poniżej utworzonych dotychczas pionów sądownictwa wojskowego (WSS) i cywilnego (CSS i Komisja Sądząca), bowiem wskazuje na to ujęte w regulaminie wyłączenie w zakresie wymiaru kary. Tylko WSS i CSS mogły orzekać karę śmierci, zaś naganą lub infamię Komisja Sądząca. Również wymóg przekazania prokuratorowi obwodu dowodów popełnienia poważniejszych przestępstw, celem ich przekazania do właściwego sądu, potwierdza powyższą tezę.

Według § 8 SOPW mógł wymierzyć kary: 1. Zagrożenia bezpośrednio przy użyciu broni; 2. Ostrzeżenia; 3. Inne kary według uznania sądu. Powyższe wskazuje, że kara „zagrożenia bezpośredniego” polegała na tym, że wykonawca, okazując podsądnemu broń palną, groził mu odpowiednimi konsekwencjami w sytuacji, gdyby nie zaniechał on swojego działania. Podobny skutek miała kara ostrzeżenia, w czasie którego jednak nie okazywano broni podsądnemu. Nadto § 10 formułował wymóg oznaczania ostrzeżeń kolejną numeracją oraz ich sygnowania nagłówkiem: Sąd Obywatelski Polski Walczącej. To zaś w połączeniu z zachowanymi rozkazami dla wykonawców wyroku³⁹ wskazuje, że ten rodzaj kary miał charakter pisemnej przestrogi, którą otrzymywał wykonawca, a następnie ustnie przekazywał sprawcy. Trzeci rodzaj kary należy odczytywać w ten sposób, że właściwy sąd po analizie materiałów dowodowych określał każdorazowo, jaka inna kara ma być wymierzona. Oczywiście jest, że z zakresu tych kar wyłączono karę śmierci, infamii i nagany, co wynika z § 2 cytowanego regulaminu. Mogła to być przykładowo kara chłosty czy obcięcia włosów lub też połączenie kilku kar np. ostrzeżenia i chłosty. W kontekście kar należy przytoczyć § 3 regulaminu, według którego SOPW mógł wymierzyć jedną z powyższych kar jako środek zapobiegawczy w sprawach kwalifikujących się na karę śmierci, nagany lub infamii, gdy wskazane było obok wymierzenia kary głównej „doraźne ukaranie sprawcy”. To sformułowanie również pasuje SOPW jako sąd najniższy w hierarchii sądów podziemnych, a poza tym podkreśla rolę szybkiego wymierzenia sprawiedliwości, aby zapobiec ewentualnym skutkom działania sprawcy.

Postępowanie sądowe, zgodnie z § 5, następowało po przeprowadzeniu dochodzenia, które należało do gestii prokuratora rejonu. Regulamin nie określał czasu jego trwania ani środków dowodowych, jakie miały być w nim zgromadzone. Jednak z dokumentów źródłowych wynika, że miały one formę pisemną i stanowiły protokoły przesłuchań świadków, listy, notatki itp. W zabezpieczonych aktach brak informacji o bezpośrednim

³⁹ MPPW, Rozkaz dla wykonawcy wyroku, sygn. C/1/44, b.m., 21 I 1944 r., b.p., [dalej: Aneks: Dokument nr 4].

przesłuchaniu świadków przez sąd, co jest zrozumiałe z powodu wymogów konspiracji.

Zgodnie z § 10 wykonanie wyroku zarządzał dowódca rejonu AK. W jego gestii pozostawała także decyzja, czy wyrok pomimo jego wydania miał być wykonany, a także ustalał wybór miejsca i czasu jego wykonania. Regulamin podnosił, że okoliczności te winny być brane pod uwagę „ze względu na dobro organizacji”. Wynika z tego, że decyzja była zależna od stopnia ewentualnego zagrożenia i negatywnych konsekwencji dla armii podziemnej i wykonawców, które mogłyby być spowodowane wykonaniem wyroku. Nie wskazywano, jaki organ miał wykonać orzeczenie, ale wydaje się, że dokonywały tego podległe dowódcy rejonu miejscowe oddziały AK. Rolą prokuratora rejonu AK było prowadzenie rejestru spraw przekazanych SOPW i wykonanych wyroków. Wyroki mogły być ogłaszane w konspiracyjnej prasie wydawanej przez rejon AK lub przekazywane drogą propagandy szeptanej.

Analiza powyższego regulaminu wskazuje, że nie zawarto w nim w ogóle uregulowań proceduralnych dotyczących możliwości odwołania się od wyroku oraz kwestii jego zatwierdzenia. Stąd należy wnosić, że po jego wydaniu stawał się on natychmiast wykonalny i nie przysługiwał od niego żaden środek odwoławczy. Mogło to być również spowodowane faktem, że przedmiotem orzeczeń były drobne przestępstwa, które nie pociągały za sobą nieodwracalnych skutków w postaci pozbawienia życia, zaś celem sądu była szybka reakcja na inkryminowane czyny. Mogło się jednak zdarzyć, że zawiadomienie nie przedstawiało prawdziwych działań sprawcy, a było wynikiem „niesnasek sąsiedzkich”. Jak się wydaje, musiały być one eliminowane na etapie dochodzenia i w razie ich stwierdzenia sprawa nie trafiała przed oblicze sądu. W regulaminie brak również odniesienia do tego, czy podsądny mógł brać udział w posiedzeniu i czy jego prawa były reprezentowane przez czynnik obrończy. Należy więc uznać, że nie przewidziano tego rodzaju możliwości, postępowanie miało charakter zaoczny i opierało się jedynie na dokumentach pisemnych zgromadzonych w czasie dochodzenia.

Nadto nie przedstawiono w nim w ogóle wskazań, na podstawie jakich przepisów prawa materialnego orzekał sąd. W tym wypadku wydaje się, że mogły to być wszelkie obowiązujące przed wybuchem wojny akty prawne, a także wydane przez władze podziemne w czasie jej trwania. Nie ulega wątpliwości, że część przewinień sądzonych przez SOPW była zawarta w Kodeksie moralności obywatelskiej: 1. przestępstwa przeciwko przynależności do narodu polskiego, takie jak wykorzystywanie zarządzeń wroga dla własnych korzyści ze szkodą dla narodu; ujawnianie wrogowi danych dotyczących pracy niepodległościowej, ze szkodą dla państwa i narodu, poprzez lekkomyślność, niedbalstwo lub próżność; 2. przestępstwa przeciwko moralności obywatelskiej, takie jak utrzymywanie z wrogiem zażyłych

stosunków; używanie wobec innych osób gróźb lub wykorzystanie sytuacji przymusowej, celem uzyskania korzyści majątkowej; 3. przestępstwa przeciwko godności obywatelskiej, takie jak pochwała zarządzeń wroga; rozrzućny tryb życia; nadużywanie alkoholu wbrew obowiązkowi zachowania godnej postawy moralnej. Z zestawienia przestępstw wynika jasno, że oprócz czynów przestępnych polegających na czynnej współpracy, lekkomyślnym ujawnianiu informacji czy donosicielstwie, obejmowały one zasady nieprzejednanej, solidarnej postawy całego społeczeństwa przeciwko działaniom okupanta zmierzającym do złamania „ducha narodowego”.⁴⁰ Warunkiem jednak podsądności SOPW było, aby miały one „mniejszą wagę” lub nie były nagminne, bowiem wówczas nie pociągały za sobą nakazu stosowania kar wyłączonych przez regulamin z orzekania.

Z ujawnionych dokumentów wynika, że SOPW zajmował się oprócz orzekania w sprawach karnych wstępną analizą doniesień o czyny przestępne popełnione na terenie rejonu i decydował, czy sprawa zostanie przekazana do WSS, CSS czy Komisji Sądzącej. Nadto prokurator rejonowy przekazywał do WSS materiały, celem zatwierdzenia likwidacji przewencyjnych przed wydaniem wyroku.⁴¹

28 kwietnia 1944 r. dowódca Dywersji Bojowej (dalej: DB) (kryptonim „13E/X”) przesłał dowódcy Rejonu II AK (kryptonim „10-II”) wzór oskarżenia przeciwko osobom, którym zarzucano czyny przestępne. Miało ono obejmować dane: rejonu, imię i nazwisko sprawcy, jego datę urodzenia, adres i zajęcie, zarzucane przewinienie i stopień zagrożenia organizacji jego działaniem oraz podpisy świadków. Zawiadomienie musiało zawierać informację, że zostało zweryfikowane przez kierownika kontrwywiadu lub dowódcy DB obwodu „Obroza” AK. Tak sporządzone oskarżenie należało przesłać dowódcy obwodu. Według dowódcy DB pozwalało to uniknąć samowolnego wykonywania wyroków. Dokument zawierał jeszcze jeden ciekawy zapis wskazujący, że w sytuacji zlikwidowania osób zajmujących się bandytyzmem wystarczającym dokumentem było przesłanie meldunku do obwodu AK.⁴² Co prawda powyższy dokument nie dotyczy działania SOPW, jednak przesyłając go do stosowania, prokurator Rejonu II („19-S-II”) podniósł, że donosicielstwo winno być karane szybko i zdecydowanie. Jednak przewidywał możliwość zbyt lekkiego wydawania wyroków, do czego skłaniała go analiza dowodów. Podnosił, że zdarzały się wypadki zeznań świadków zbyt lekkomyślnie zarzucające przewinienia, a nawet nacechowane złą wolą czy chęcią załatwienia prywatnych porachunków. Dowodami dla sądu

⁴⁰ AAN, AK, 203/VIII-1, Kodeks Moralności Obywatelskiej, b.m., b.d., 40–40a.

⁴¹ MPPW, Pismo „Świecy C” [Alfreda Wojnarskiego] „Mieczyka” do WSS w sprawie zatwierdzenia likwidacji przewencyjnej [Stefana] Mikołajczyka, b.m., 21 XII 1943 r., b.p.

⁴² Zob. Aneks: Dokument nr 7.

miały być protokoły przesłuchania dwóch świadków, które przed wysłaniem do sądu musiał jeszcze zweryfikować dowódca kontrwywiadu. Wszystkie wypadki, w których miano podjąć decyzję sądową, miały być wstępnie rozpatrywane na odprawie kontrwywiadu, a później dodatkowo analizowane przez skład sądzący SOPW, celem podjęcia dalszych decyzji co do przekazania sprawy właściwym organom.⁴³ Z powyższego wynika, że prokurator, uznając konieczność szybkiej reakcji na zagrożenie rejonu AK ze strony ewentualnych sprawców, przewidywał możliwość, że działania delatorów spowodowane były własną korzyścią czy też dopuszczał brak obiektywizmu w zawiadomieniu. Należy mieć na względzie fakt, że sądownictwo konspiracyjne nie stosowało wszystkich wymogów proceduralnych, jakie nakładają na sąd uregulowania prawne w czasie pokoju. Inna jest bowiem jego rola, którą jest ochrona konspiratorów przed infiltracją i działaniem wroga skutkującym nierzadko śmiercią, a także możliwością ujawnienia tajemnic organizacyjnych podczas tortur. Prokurator polecał kilkustopniową weryfikację zeznań świadków celem ustalenia dokładnego obrazu każdego przypadku, a w zależności od tego podjęcie decyzji o dalszych losach zawiadomienia. Z tego wynika, że zawiadomienia nie dotyczyły *stricte* właściwości przedmiotowej sądu, ale wszystkich przestępstw. Analiza pozwalała na przekazanie sprawy właściwym podmiotom sądowym, tj. WSS, CSS czy Komisji Sądzącej, lub przejęcia sprawy do rozpoznania przez SOPW i w zależności od wiarygodności zeznań wdrożenie postępowania sądowego lub jego odmowę. Było to tym ważniejsze, że oskarżony nie miał środków obrony przed sądem, bowiem postępowanie było zaoczne i toczyło się jedynie w oparciu o zebrane dowody pisemne. Wśród nich nie mogło być jego stanowiska w zakresie ewentualnych zarzutów, gdyż nie zawiadamiano go o rozpoznaniu jego sprawy. To wskazywało, z jakimi trudnościami borykał się ówczesny wymiar sprawiedliwości i jakie podejmowano próby, aby sprawy – pomimo konieczności szybkiej eliminacji zagrożenia organizacji – rozpoznać jak najbardziej obiektywnie, a wydane orzeczenie zawierało rzeczywisty przebieg zdarzeń i można je było uznać za sprawiedliwe. Co prawda orzeczenia SOPW nie pociągały za sobą sankcji w postaci kary śmierci, jednak katalog kar przewidywał możliwość innych dotkliwych psychicznie czy fizycznie represji.

Z zachowanych dokumentów wynika, że SOPW działał w okresie od 21 stycznia 1944 r. co najmniej do 12 lipca 1944 r. Każda z rozpoznawanych spraw była oznaczona odrębnym numerem, na który składał się kryptonim rejonu, numer sprawy i rok rozpoznania. Z treści orzeczeń SOPW wynika, że sprawy rozpoznawano w składzie: „Właściciel”, „10/II” – mjr Okińczyc ps. „Bil”, „Opiekun” – Jan Pilich ps. „Marek” i „Świeca”, „19-S-II” – ppor. Wojnarski ps. „Mieczyk”. Przy oznaczaniu akt sądowych w pierwszych

⁴³ Zapisek prokuratora Rejonu II AK „19-S-II” z 20 V 1944 r., b.p. w: *ibid.*

sześciu sprawach rozpoznanych do 10 lutego 1944 r., używano litery „C” jako skrótów od kryptonimu obwodu „Celków”, np. sprawa o sygn. C/6/44, zaś przy kolejnych zastąpiono ją cyfrowym oznaczeniem „II”, np. sprawa o sygn. II/12/44. Od 10 lutego 1944 r. służbowe kryptonimy sędziów: „Właściciel” i „Świeca” zastąpiono kryptonimami liczbowymi „10-II” i „19-S-II”.⁴⁴

Przedmiotem rozpoznania były czyny polegające na: groźbach doniesienia Niemcom o Polakach; zagrożeniu AK poprzez próby ustalenia nazwisk żołnierzy armii podziemnej i ich dekonspiracji; napadzie rabunkowym; kradzieży; gadulstwie czy utrzymywaniu zażyłych stosunków z Niemcami.

Z analizy orzeczeń wynika, że w okresie działania SOPW rozpoznał co najmniej 19 spraw sądowych, z czego 16 zakończyło się wydaniem orzeczeń skazujących, a 3 anulowaniem postępowania.⁴⁵ Nie we wszystkich sprawach zachował się komplet akt, często jest to jedynie orzeczenie sądu, jednak pozwalają one na stwierdzenie, że wyrok sądu był poprzedzony dochodzeniem opierającym się przede wszystkim na pisemnych zeznaniach świadków. W kilku sprawach zachowały się rozkazy dowódcy rejonu regulujące sposób wykonania wyroku, teksty ostrzeżeń oraz meldunki poakcyjne. Poza dwoma wypadkami sprawy dotyczyły osób niebędących żołnierzami AK. Ustalono, że sąd wymierzał kary:

- bezpośredniego zagrożenia bronią – sprawa o sygn. C/1/44 dot. Mariana Kurka,⁴⁶
- ostrzeżenia – sprawa o sygn. C/2/44 dot. Seweryna Jankowskiego,⁴⁷
- upomnienia – sprawa o sygn. C/6/44 dot. Mieczysława Nowickiego,⁴⁸

⁴⁴ Zob. Aneks: Dokument nr 3; MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Mieczysława Nowickiego, sygn. C/6/44, b.m., 10 II 1944 r., b.p.

⁴⁵ Były to sprawy sygn. II/10/44 dot. „Groma” (NN), sygn. II/10/44 dot. [Imienia nie ustalono] Ziółkowskiego i sygn. II/13/44 dot. Antoniny Ziółkowskiej. W pierwszym wypadku zdecydowano o udzieleniu upomnienia przez właściwego dowódcę AK, a w dwóch pozostałych z uwagi na niemożność wykonania orzeczenia. MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec „Groma”, sygn. II/10/44, b.m., 2 V 1944 r., b.p.; Ostrzeżenie wobec Ziółkowskiego, sygn. II/10/44, b.m., 22 V 1944 r., b.p.; Ostrzeżenie wobec Antoniny Ziółkowskiej, sygn. II/13/44, b.m., 3 VI 1944 r., b.p. W II rejonie „Celków” były dwie osoby występujące pod pseudonimem „Grom”: Zbigniew Makush-Woronicz i Kazimierz Politowski. Analiza ww. orzeczenia SOPW i wspomnień Karola Sokołowskiego zdaje się wskazywać, że wyrok dotyczył Kazimierza Politowskiego „Groma” i związany był z wcześniejszą akcją na Urząd Gminy w Markach przeprowadzoną 19/20 VII 1943 r., zob. AAN, FAPP, Kazimierz Sokołowski, Wspomnienia „Skarbnika” Rejonu „Celków”, VII Obwodu AK „Obroza”, Warszawa, b.d., 8.

⁴⁶ Zob. Aneks: Dokument nr 3.

⁴⁷ MPPW, Ostrzeżenie wobec Seweryna Jankowskiego, sygn. C/2/44, b.m., b.d., b.p., [Aneks: Dokument nr 6].

⁴⁸ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Mieczysława Nowickiego, sygn. C/6/44, b.m., 10 II 1944 r., b.p.

- chłosty – sprawa o sygn. II/12/44 dot. Tadeusza Ciepiała, Macieja Stępnia i Leona Papięskiego.⁴⁹ Karę chłosty stosowano w ilości od 5 do 20 uderzeń pałką gumową, a w jednym przypadku orzeczono, że ma ona być kontynuowana „do utraty przytomności” przez sprawcę,⁵⁰
- ostrzeżenia oraz bezpośredniego zagrożenia bronią – sprawy o sygn. C/3/44 dot. Witolda Kluszczyńskiego;⁵¹ sygn. C/4/44 dot. Marka Grabianowskiego;⁵² sygn. II/11/44 dot. Jana Zielińskiego;⁵³ sygn. II/14/44 dot. Feliksa Gery;⁵⁴
- upomnienia, chłosty oraz bezpośredniego zagrożenia bronią – sprawa o sygn. C/5/44 dot. Piotra Lasockiego, Stanisława Suchockiego i Tadeusza Suchockiego,⁵⁵

⁴⁹ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Tadeusza Ciepiała, Macieja Stępnia i Leona Papięskiego, sygn. II/12/44, b.m., 25 V 1944 r., b.p. Na orzeczeniu znajduje się adnotacja, że wyrok wykonano w stosunku do Papięskiego 6 VI 1944 r., Ciepiała 19 VI 1944 r., zaś Stępnia 1 VII 1944 r. Wykonawcą orzeczenia wobec Stępnia był kpr. pchor. Jerzy Pyfel „Orlicz”, zob. MPPW, Meldunek „13E/II” do „19-S-II”, sygn. II/12/44, b.m., 7 VII 1944 r., b.p. Kapral pchor. Jerzy Pyfel „Orlicz” był żołnierzem 2 sekcji Oddziału Specjalnego Oddziału Dywersji Bojowej (dalej: ODB), a później plutonu 749 II rejonu „Obroży”, zob. Brodzicki, *Marki*, 92; Gajzler, „Oddziały”, *Zielonkowskie*, 31, 33; Paciorek, *Marki*, 286; Sawicki, „Obroża”, 110.

⁵⁰ Dowódca nakazał jednak przy odczytywaniu ostrzeżenia pominąć zdanie mówiące o chłości do utraty przytomności, aby Pasik nie udał omdlenia. Nakazał wykonać chłostę w taki sposób, aby nie uszkodzić narządów wewnętrznych oraz nie spowodować trwałej choroby lub kalectwa. Przed przystąpieniem do wykonania kary należało go przesłuchać, aby ustalić okoliczności czynów, w tym ewentualnych przypadków bandytyzmu z bronią w rękę. Gdyby stwierdzono, że posiadał broń i takich czynów dokonał, wykonawcy mieli odstąpić od kary chłosty i wykonać wyrok za bandytyzm. W razie likwidacji miano zostawić kartę informującą, że tak giną bandyci. Zob. MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Stefana Pasika, sygn. II/16/44, b.m., 12 VII 1944 r., b.p.

⁵¹ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Witolda Kluszczyńskiego, sygn. C/3/44, b.m., 21 I 1944 r., b.p.; AAN, FAPP, Kazimierz Sokołowski, Wspomnienia „Skarbnika” Rejonu „Celków”, VII Obwodu AK „Obroża”, b.m., b.d., 12.

⁵² MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Marka Grabianowskiego, sygn. C/4/44, b.m., 21 I 1944 r., b.p.; AAN, FAPP, Kazimierz Sokołowski, Wspomnienia „Skarbnika” Rejonu „Celków”, VII Obwodu AK „Obroża”, b.m., b.d., 12.

⁵³ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Jana Zielińskiego, sygn. II/11/44, b.m., 25 V 1944 r., b.p. Wyrok wykonano 5 VI 1944 r.

⁵⁴ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Feliksa Gery, sygn. II/14/44, b.m., 28 VI 1944 r., b.p. Wyrok wykonano 7 VII 1944 r., zob. MPPW, Meldunek „13E/II” do „19-S-II”, sygn. II/14/44, b.m., 7 VII 1944 r., b.p.

⁵⁵ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Piotra Lasockiego, Stanisława Suchockiego i Tadeusza Suchockiego, sygn. C/5/44, b.m., 10 II 1944 r., b.p. W aktach znajduje się również notatka z 9 III 1944 r., że poszkodowani nie chcieli ujawnić nazwisk sprawców, a rzekome przestępstwo było jedynie formą żartu. Wobec niemożności zweryfikowania ww. informacji wykonanie orzeczenia zawieszono, zob. MPPW, Meldunek

- upomnienia oraz bezpośredniego zagrożenia bronią – sprawa o sygn. II/7/44 dot. Aleksandra Kowalskiego;⁵⁶ sygn. II/9/44 dot. Henryka Koterskiego,⁵⁷
- ostrzeżenia, chłosty oraz bezpośredniego zagrożenia bronią – sprawa o sygn. II/8/44 dot. Stanisława Stefaniaka,⁵⁸
- ostrzeżenia i chłosty – sprawa o sygn. II/13/44 dot. Władysława Przybyśza;⁵⁹ sygn. II/15/44 dot. Leona Witeckiego;⁶⁰ sygn. II/16/44 dot. Stefana Pasika;⁶¹ sygn. II/17/44 dot. Jana Laseckiego.⁶²

do „Właściciela C”, sygn. C/5/44, b.m., 9 III 1944 r., b.p. Brak informacji o późniejszym wykonaniu wyroku.

⁵⁶ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Aleksandra Kowalskiego, sygn. II/7/44, b.m., 29 III 1944 r., b.p. Na orzeczeniu znajduje się adnotacja, że wyrok wykonano.

⁵⁷ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Henryka Koterskiego, sygn. II/9/44, b.m., 2 V 1944 r., b.p.

⁵⁸ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Stanisława Stefaniaka, sygn. II/8/44, b.m., 29 III 1944 r., b.p. Na orzeczeniu znajduje się adnotacja, że wyrok wykonano.

⁵⁹ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Władysława Przybyśza, sygn. II/13/44, b.m., 28 VI 1944 r., b.p. Nie wiadomo, czy orzeczenie zostało wykonane. Pismem z 13 VII 1944 r. „13/E/II” zawiadamał prokuratora „Mieczyka”, że u skazanego byli kilkakrotnie, ale nie zastali go w domu. Nadto podnosił, że kartkę z treścią orzeczenia miał Andrzej Kaczmarek „Nałęcz”, który zginął w walce z Niemcami i zachodzi możliwość, że dostała się w ręce niemieckie. W odpowiedzi na powyższe „Mieczyk” nakazał Henrykowi Holstropowi ps. „Żbikowi”, „Zielonemu” ostrzeżenie świadków, których pseudonimy podano w orzeczeniu SOPW, zob. MPPW, Pismo „13/E/II” do „19-S-II”, sygn. II/13/44, b.m., 13 VII 1944 r., b.p.; Pismo „19-S-II” do „Żbika”-„Zielonego”, sygn. II/13/44, b.m., 26 VII 1944 r., b.p. Kpr. Andrzej Kaczmarek ps. „Nałęcz” zginął 9 VII 1944 r. o godz. 23.00 w Legionowie w walce z żandarmerią niemiecką. Przeprowadził rozpracowania bandytów i ich likwidację, m.in. 28 III 1944 r. zastrzelił Bolesława Turchettiego. Wykonał kilkadziesiąt spraw, w tym prowadził dochodzenia w sprawie bandytów, wykonywał kary chłosty i upomnień, zob. MPPW, Sprawozdanie „13E/II” z działań śp. kpr. [Andrzeja Kaczmarka] „Nałęcz”, b.m., 10 VII 1944 r., b.p.; Gajzler, „Oddziały,” *Zielonkowskie*, 39. Prawdopodobnie jako dowódca ODB rejonu II używał funkcyjnego kryptonimu „Egzekutor”, zob. MPPW, Meldunek [Andrzeja Kaczmarka] „Nałęcz”-„13E/II” w sprawie Banaszka do prokuratora (kryptonim „19-S-II”), b.m., 28 VI 1944 r., b.p. Niemniej jednak tego kryptonimu używali również dowódcy Oddziału Specjalnego 745 – ppor. Henryk Dobak ps. „Olsza” i ppor. Stanisław Maciejewski ps. „Róg”, zob. MPPW, Meldunek [Henryka Dobaka] „Olszy” – „Egzekutora C” do „Majstra C”, b.m., 15 XI 1943 r., b.p.; Meldunek [Stanisława Maciejewskiego] „Roga” – „Egzekutora C” do „Majstra C” w sprawie Dziamskiej, b.m., 17 II 1944 r., b.p. Pseudonimów „Żbik”, „Zielony”, „Młot” używał rtm. Henryk Holstrop, zaś „Róg”, „Ostroga” ppor. Stanisław Maciejewski, zob. Brodzicki, *Marki*, 87, 90; Paciorek, *Marki*, 280, 283; Sawicki, „*Obroza*”, 58.

⁶⁰ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Leona Witeckiego, sygn. II/15/44, b.m., 12 VII 1944 r., b.p. Brak informacji o wykonaniu wyroku.

⁶¹ MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Stefana Pasika, sygn. II/16/44, b.m., 12 VII 1944 r., b.p. Brak informacji o wykonaniu wyroku.

⁶² MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Jana Laseckiego, sygn. II/17/44, b.m., 12 VII 1944 r., b.p.

Wykonanie kar polecano podległym oddziałom wojskowym. Sposób wykonania i zachowanie wymogów konspiracji określał dowódca rejonu AK. Przykładowo, nakazując wykonanie ostrzeżenia z użyciem broni, „Bil” polecał w krótkiej rozmowie zawiadomienie skazanego, że jego sprawa została rozpoznana przez sąd i zagrożenie mu, że w przypadku dalszego postępowania zostanie zastrzelony. Wykonawca miał wziąć pod uwagę zachowanie sąsiadów, a w sytuacji gdyby u skazanego były obecne inne osoby, aby pod groźbą kary śmierci o zdarzeniu nie powiadamiały Niemców ani policji. Natychmiast po przekazaniu ostrzeżenia wykonawca zobowiązany był złożyć meldunek z akcji.⁶³ Wykonawcy doręczano również treść ostrzeżenia, polecając je zniszczyć po wykonaniu akcji.⁶⁴ Z pisma por. Zbigniewa Makusha-Woronicza ps. „Grom” dowódcy II batalionu II rejonu AK (kryptonim „Woźny III D”)⁶⁵ w sprawie o sygn. C/2/44 wynika, że orzeczenie sądu zostało wykonane 10 lutego 1944 r. przez sekcję mu podległą. Patrol odnotował, że w momencie zawiadomienia podsądnego, że są żołnierzami WP i przyszli odczytać ostrzeżenie, ten: „przybrał postawę zasadniczą, wznosił 2 palce jak do przysięgi i powiedział «Panowie jestem wobec was czysty możecie na mnie budować»”.⁶⁶ Innym zachowanym dokumentem jest meldunek z wykonania orzeczenia poprzez ostrzeżenie z użyciem broni w sprawie o sygn. C/4/44. Zadanie wykonał 7 lutego 1944 r. trzysobowy patrol z II batalionu Rejonu AK „Celków”. Również w tej sytuacji zasądzony oświadczył, że nigdy nie występował przeciwko AK i będzie się starał zrehabilitować.⁶⁷

W niektórych wypadkach już po wykonaniu orzeczenia dowódca Rejonu AK „Celków” nakazał dowódcom kompanii ogłosić jego treść za pomocą „propagandy szeptanej”. Przykładowo w sprawie o sygn. C/1/44 nakazał również w rozmowach tych podnosić, że „wszelkie rozmowy o sprawach organizacyjnych i dawanie choćby tylko pozorów jakichś bliższych kontaktów

⁶³ Zob. Aneks: Dokument nr 4.

⁶⁴ MPPW, Ostrzeżenie, sygn. C/4/44, b.m., b.d., b.p.

⁶⁵ Zbigniew Makush-Woronicz ps. „Grom” był dowódcą II batalionu od 1 I 1944 r. i używał kryptonimu „Woźny III D”; zob. MPPW, Dodatek do rozkazu nr 1 „Groma”, b.m., 12 II 1944 r., b.p.; Gajzler, „Oddziały”, *Zielonkowskie*, 37; Sawicki, „Obroża”, 258.

⁶⁶ MPPW, Meldunek „Groma”, sygn. C/1/44, b.m., b.d., b.p. Według Gajzlera akcję wykonał patrol w składzie Andrzej Kaczmarek ps. „Nałęcz”, Józef Ciećkiewicz ps. „Jur” i Janusz Mazurkiewicz ps. „Bezmian” wchodzący w skład rejonowego zespołu likwidacyjnego, zob. Gajzler, „Oddziały”, *Zielonkowskie*, 67, 76. Z kolei Karol Sokołowski podnosił, że akcją dowodził osobiście „Bil”, a ostrzeżenie zostało wypowiedziane przy wydobytej przez żołnierzy AK broni, zob. AAN, FAPP, Kazimierz Sokołowski, Wspomnienia „Skarbnika” Rejonu „Celków”, VII Obwodu AK „Obroża”, b.m., b.d., 12.

⁶⁷ MPPW, Meldunek „Balot III D” do „Właściciela C”, sygn. C/1/44, b.m., 11 II 1944 r., b.p. Kryptonim „Balot” oznaczał batalion, zob. Sawicki, „Obroża”, 258.

z Niemcami jest obecnie szczególnie niebezpieczne, bo niedawno wyszedł tajny rozkaz likwidowania wszystkich, co do których zachodzi podejrzenie, że mogą być z jakiegokolwiek powodu niebezpieczni dla Organizacji”.⁶⁸

Podsumowując powyższe rozważania, należy poczynić uwagę o charakterze ogólnym. Nie ulega wątpliwości, że ujawnione niedawno materiały źródłowe dotyczące działalności konspiracyjnej w II Rejonie VII Obwodu „Obroza” Okręgu Warszawskiego AK są niezwykle cenne. Dotarcie do dokumentów regulujących istnienie SOPW, w tym jego składu, zasad działania i materiałów z przeprowadzonych postępowań oraz wydanych orzeczeń, daje historykom możliwość opartej na źródłach realnej analizy i weryfikacji dotychczasowych ustaleń. Nadto, z uwagi na fakt, że w zakresie działalności rejonu II „Celków” nie zachowało się zbyt dużo dokumentów wytworzonych w latach jego działalności, odkryte materiały pozwalają wzbogacić wiedzę historyczną na temat dotychczas nieznaną szerzej, a jedynie sygnalizowaną na podstawie wspomnień czy niezbyt licznych dokumentów.

Z kolei co do SOPW należy podnieść, że jego powołanie stanowiło pozytywny przejaw ujęcia w ramy sądowego orzekania koniecznego w warunkach wojennych wymierzania sprawiedliwości. Zmierzało do skutecznej represji karnej wobec osób, które dopuszczały się czynów o mniejszym charakterze gatunkowym, ale uciążliwych dla miejscowego społeczeństwa i terenowych jednostek Sił Zbrojnych w Kraju. Ukrócenie takich działań było koniecznością, zaś powołanie sądu obejmującego swoim działaniem najniższy szczebel organizacyjny – a co za tym idzie niewielki teren – z pewnością przyczyniło się do szybkiej reakcji na zauważane zagrożenia, co byłoby utrudnione, gdyby sąd obejmował swoją właściwością większy teren działania, np. jak WSS województwa czy obszaru. Analiza zebranych materiałów dowodowych, w której uczestniczył fachowy podmiot („Mieczyk”), z pewnością przyczyniła się do wnikliwego badania okoliczności spraw oraz dążenia do wyeliminowania ewentualnych pomyłek, które mogły wynikać z prywatnych zatargów mieszkańców czy subiektywnej oceny zdarzeń nieopartej praktyką stosowania prawa. Z drugiej zaś stanowiło jaskrawy przykład działania na rzecz dobra mieszkańców gminy Marki. Mogli się oni w sposób niemalże „namacalny” przekonać o funkcjonowaniu organów Polskiego Państwa Podziemnego. W ten sposób budowano ich zaufanie i związaną z tym pomoc mieszkańców, bez których żołnierze konspiracji nie mogliby prowadzić walki z okupantem.

⁶⁸ MPPW, Rozkaz „Właściciela C” do „Tragarzy”, b.m., 21 I 1944 r., b.p. [zob. Aneks: Dokument nr 5].

- § 8. Karami stojącymi do dyspozycji Sądu Obywatelskiego są:
- 1) Kara zagrożenia bezpośredniego przy użyciu broni,
  - 2) Kara ostrzeżenia,
  - 3) Inne kary, według uznania Sądu.
- § 9. Wyroki zapadają w imieniu Polski Walczącej.
- § 10. Ostrzeżenia wysyła się pod nagłówkiem: Sąd Obywatelski Polski Walczącej. Winny być one sygnowane numeracją.
- § 11. Świeca Składu prowadzi rejestr osądzenia spraw i wykonania wyroków.
- § 12. Wykonanie wyroku zarządza Właściciel Składu. Czy wyrok ma być wykonany, ze względu na dobro organizacji oraz wybór miejsca i czasu wykonania, należy do Właściciela.
- § 13. Wyroki Sądu Obywatelskiego mogą być ogłaszane w prasie miejscowej Składu, jeśli ją posiada, lub drogą propagandy szeptanej.

Powyższy regulamin przesyłam do zastosowania i wykonania.
Spółdzielnia Kierownik⁷³

Uwaga

Wyciąg z Regulaminu Komisji Sądzących

- § 23. Infamia orzekana być może jedynie w wypadkach popełnienia poważnych wykroczeń, stojących w jaskrawej sprzeczności z interesami podstawowymi i narodowymi Polski.
- § 24. Naganą karane będą czyny mniejszej wagi stanowiące jednak świadome i poważne wykroczenie.

Spółdzielnia

5.1.44

Skład C Świeca⁷⁴
do wiadomości –
Spółdzielnia Opiekun.⁷⁵

Źródło: MPPW, Regulamin Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej, b.m., 5 I 1944 r., b.p.

---

⁷³ „Spółdzielnia Kierownik” – kryptonim dowódcy Obwodu VII AK „Obroża” Okręgu Warszawskiego AK.

⁷⁴ „Skład C Świeca” – kryptonim prokuratora Rejonu II „Celków” VII Obwodu AK „Obroża” Okręgu Warszawskiego AK.

⁷⁵ „Spółdzielnia Opiekun” – kryptonim kierownika KOb. Obwodu VII AK „Obroża” Okręgu Warszawskiego AK.

Dokument nr 2: Wniosek zapobiegawczy o likwidację

Skład Celków⁷⁶

Dn. 16 XI [19]43 r.

Wniosek zapobiegawczy o likwidację⁷⁷

Ryszard Rulasiński prawdziwe nazwisko Kaczmarek lat około 30, wyz. rzym-kat, nar. Polska, kawaler zamieszkały do 1 IX [19]39 r. w poznańskim obecnie w Pustelniku, gm. Marki.

Około 3-ch tygodni temu przyjechali po Kaczmarka na skutek przechwyconego listu gestapowcy. Nie zastali go. Kaczmarek obecnie ukrywa się. Oświadcza, że w przypadku aresztowania go będzie sypał członków org. Meldowali o tem Właścicielowi C pchor. Pak,⁷⁸ Spawacz C.,⁷⁹ z-ca d-cy plut sierż. Marcin⁸⁰ i inni. Szantażując w ten sposób wyłudził Kaczmarek od różnych ludzi pieniądze. Właściciel C oświadcza, że od sierż. Marcina, Sylwestra, „L”, wiadomo Mu jest, że Kaczmarek publicznie mówi o członkach org. dekonspiruje ich w ten sposób wobec ludności.

⁷⁶ „Skład Celków” – kryptonim II Rejonu VII Obwodu AK Okręgu Warszawskiego AK, zob. Sawicki, „Obroża”, 257.

⁷⁷ Na wniosku powyżej tytułu znajduje się ręczny zapis „Nie wykonano, Mi” stanowiący prawdopodobnie zapisek „Mieczyka”.

⁷⁸ Plutonowy pchor. Henryk Pakuła ps. „Pak”, zob. Brodzicki, *Marki*, 92.

⁷⁹ „Spawacz C” – kryptonim oficera technicznego z działu kwatermistrzowskiego Rejonu II AK „Celków”. Nie ustalono, kto sprawował ww. funkcję, zob. Sawicki, „Obroża”, 141.

⁸⁰ Sierżant ps. „Marcin” (NN). Jak wynika z dokumentów, „Marcin” był co najmniej od 16 XI 1943 r. do 14 VII 1944 r. zastępcą dowódcy plutonu 738 „Sosny”; MPPW, Meldunek oznaczony „Tragarz I C” „Marcina” w sprawie napadu skierowany do „Właściciela C”, b.m., 11 VII 1944 r., b.p.; Opinia „Alfa”, b.m., 14 VII 1944 r., b.p.; Zeznanie „Jana”, b.m., 12 VII 1944 r., b.p. Nadto w meldunku z 18 XI 1943 r. „Marcin” jest przedstawiany jako „zastępca numerowego 738 sierżant Marcin”; *ibid.*, Meldunek „Marcina” do „prokuratora C” w sprawie Kaczmarka, b.m., 18 XI 1943 r., b.p. „Sosna” to st. sierż. Jan Janczak, dowódca plutonu 738 I kompanii Rejonu II AK „Celków”, zaś kryptonimem „Numerowy” oznaczano dowódcę plutonu, zob. Sawicki, „Obroża”, 258, 290. Powyższe wskazuje, że „Marcin” był żołnierzem ww. plutonu. W powojennych wspomnieniach Albin Furczak ps. „Alf” podnosił, że zastępcą „Sosny” był około 30 VII 1944 r. kpr. pchor. Jerzy Dolewski ps. „Dan”, zob. Albin Furtak, „W pancernym kotle,” *Stolica* nr 36 (1985): 21. To jednak nie wyklucza, że do tego czasu zastępcą „Sosny” był „Marcin”, tym bardziej że wskazują na to przytoczone meldunki.

Wnosimy o natychmiastowe zlikwidowanie go.

Majster C⁸¹
Wilk⁸²

Prokurator C
Mieczyk⁸³

Właściciel C
Bil⁸⁴

Źródło: MPPW, Wniosek zapobiegawczy o likwidację, b.m., b.d., b.p.

---

⁸¹ „Majster C” – kryptonim kierownika kontrwywiadu Rejonu II AK „Celków”.

⁸² Porucznik Wincenty Łękawski ps. „Wilk” był szefem kontrwywiadu Rejonu II AK „Celków”. Zginął 23 III 1944 r. zastrzelony przez żandarmerię niemiecką podczas próby ucieczki po aresztowaniu, zob. AAN, FAPP, sygn. 93, Karol Sokołowski, *Obsada personalna Sztabu II Rejonu „Celków” – Marki, VII Obwodu Armii Krajowej Obroza do 13 X 1944, b.m., b.d., b.p.*; Brodzicki, *Marki*, 90; Sawicki, „*Obroza*”, 35. Według Karola Sokołowskiego „Wilk” i jego syn Tadeusz Łękawski ps. „Ponury” zostali w Ciemnym wyprowadzeni z samochodu przez żandarmerię i rozstrzelani. Zakopano ich w miejscu śmierci. W 1946 r. ich ciała zostały ekshumowane i przeniesione na cmentarz w Zielonce, zob. AAN, FAPP, sygn. 93, Kazimierz Sokołowski, *Wspomnienia „Skarbnika” Rejonu „Celków”, VII Obwodu AK „Obroza”, Warszawa, b.d., 17–18.*

⁸³ Podporucznik Alfred Wojnarski ps. „Mieczyk” – prokurator Rejonu II AK „Celków”.

⁸⁴ Major Henryk Okińczyc ps. „Bil” – dowódca Rejonu II AK „Celków”.

Dokument nr 3:
Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Podziemnej wobec Mariana Kurka, sygn. C/1/44

P.Z.P.

SĄD OBYWATELSKI POLSKI PODZIEMNEJ

Nr. C/1/44

m.p. 21.I.1944.

W IMIENIU POLSKI WĄLCZĄCEJ

ORZECZENIE

Sąd po zapoznaniu się na posiedzeniu w dniu dzisiejszym z treścią zeznań świadków kaprala Wróbla⁸⁵ i strzelca Marchewy,⁸⁶ zaprotokołowanych w dniu 2 stycznia 1944 r. przez majora Łabędzia,⁸⁷ postanowił:

1. Ukarać Kurka Mariana, zamieszkałego w Kawęczynie, w domu Kosińskiego Stanisława ostrzeżeniem, połączonym z bezpośrednim zagrożeniem przy użyciu broni, za to, że używał on w stosunku do Polaków groźby zemszczenia się przy pomocy Niemców.
2. Ogłosić orzeczenie niniejsze drogą propagandy szeptanej.

Członkowie Sądu:

Właściciel Bil⁸⁸

Opiekun Marek

Świeca Mieczyk

Źródło: MPPW, Orzeczenie Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej wobec Mariana Kurka, sygn. C/1/44, b.m., 21 I 1944 r., b.p.

---

⁸⁵ Kapral Stanisław Kowalczyk ps. „Wróbel”, zob. Brodzicki, *Marki*, 89; Paciorek, *Marki*, 282.

⁸⁶ Strzelec ps. „Marchewa” (NN).

⁸⁷ Major Olgierd Glaser ps. „Łabędź” – żołnierz WSOP, zob. Brodzicki, *Marki*, 87; Paciorek, *Marki*, 279.

⁸⁸ Pseudonimy sędziów naniesiono pismem ręcznym.

Dokument nr 4:
Rozkaz dla wykonawcy wyroku, sygn. C/1/44

Właściciel C
m.p. 21.I.1944

Rozkaz dla wykonawcy wyroku⁸⁹

Kurka Mariana zamieszkałego w Kawęczynie w domu w domu Kosińskiego Stanisława powiadomi Pan ustnie, że sprawa jego była rozpatrywana przez Sąd Obywatelski Polski Walczącej (organ Polskiego Związku Powstańczego) i że zostanie zastrzelony, jeśli nie zlikwiduje w najbliższym czasie swoich stosunków z Niemcami, lub jeśli będzie w jakikolwiek sposób zagrażał Organizacji.

Rozmowa ma trwać krótko. Należy zachować się poważnie i w ten sposób, aby nie zwrócić uwagi sąsiadów. Wszystkich obecnych uprzedzi Pan, że o wypadku nie wolno pod karą śmierci powiadamiać ani Niemców, ani policji granatowej.

Dalsze instrukcje – ustnie.

Natychmiast po wykonaniu rozkazu, złoży Pan meldunek o przebiegu akcji.

Właściciel C.

Źródło: MPPW, Rozkaz dla wykonawcy wyroku, sygn. C/1/44, b.m., 21 I 1944 r., b.p.

---

⁸⁹ Dokument wydano w sprawie SOPW o sygn. C/1/44.

Dokument nr 5:
Rozkaz „Właściciela C” do „Tragarzy”

Właściciel C⁹⁰
m.p. 21.I.1944

Do tragarzy⁹¹
Załącznik do rozkazu

Drogą propagandy szeptanej należy rozpowszechnić wiadomość, że niejaki Kurek Marian z Kawęczyna (dom Kosińskiego Mariana⁹²) za dużo chciał wiedzieć o Organizacji, że groził niektórym z naszych ludzi nasłaniem Niemców, że bratał się z Niemcami i że na skutek tego, kilka dni temu w biały dzień zgłosiło się u niego w mieszkaniu trzech uzbrojonych w rozpylacz, rewolwery i granaty ludzi, którzy zachowując się bardzo grzecznie w obecności kilku obcych przypadkowo w mieszkaniu znajdujących się osób, przyłożyli Kurkowi rewolwery do głowy i zagrozili śmiercią, jeśli się nie uspokoi.

Wiadomość tę należy podawać z komentarzem, że wszelkie rozmowy o sprawach organizacyjnych i dawanie choćby tylko pozorów jakichś bliższych kontaktów z Niemcami, jest obecnie szczególnie niebezpieczne, bo niedawno wyszedł tajny rozkaz likwidowania wszystkich, co do których zachodzi podejrzenie, że mogą być z jakiegokolwiek powodu niebezpieczni dla Organizacji.

Właściciel C.

Źródło: MPPW, Rozkaz „Właściciela C” do „Tragarzy”, b.m., 21 I 1944 r., b.p.

⁹⁰ Dokument wydano w sprawie SOPW o sygn. C/1/44.

⁹¹ „Tragarz” – kryptonim dowódcy kompanii, zob. Lachowicz, „Pseudonimy,” 55; Sawicki, „Obroża”, 258.

⁹² Błędne imię, powinno być Stanisław.

Dokument nr 6:
Ostrzeżenie wobec Seweryna Jankowskiego

OSTRZEŻENIE⁹³

Sąd Obywatelski Polski Walczącej ostrzega Pana, że jeśli w jakikolwiek sposób będzie Pan zagrażał bezpieczeństwu PZP, a w szczególności jeśli jeszcze choć raz jeden ujawnionym zostanie, że prowadzi Pan w dalszym ciągu dochodzenie mające na celu ujawnienie osób, które obciążą wójta gminy Marki Jankowskiego swoimi zeznaniami przed Komisją Sądzącą Walki Podziemnej – zostanie Pan bez dalszych dochodzeń zastrzelony.

Źródło: MPPW, Ostrzeżenie wobec Seweryna Jankowskiego, sygn. C/2/44, b.m., b.d., b.p.

---

⁹³ Dokument wydano w sprawie SOPW o sygn. C/2/44.

Dokument nr 7:
Wzór oskarżenia na szkodliwych Polaków do sądu

Wyciąg
10-II⁹⁴

28.IV.44

.....⁹⁵

- 4) Podaję wzór oskarżenia na szkodliwych Polaków do sądu
Wieś, data

Oskarżenie.

Nazwisko, imię (pseudo), narodowość. (konfident G[esta]po – żandarmerii – donosiciel itp.)

1. Data urodzenia, miejsce zamieszkania, zajęcie.
2. Przewinienie (tu należy punktami wyszczególnić wszystkie nawet drobne wyczyny).
3. Stopień zagrożenia.

Podpisy 2-3 świadków

Podpis Gospodarza⁹⁶

Oświadczenie i podpis Krawca,⁹⁷ ewentualnie oświadczenie i podpis mój.

Powyższe oskarżenia proszę przysyłać albo bezpośrednio do Klijenta⁹⁸ albo przeze mnie do Klijenta.

Jeżeli na podejrzanego nie ma dowodów wyczerpujących można go zmusić do zeznania metodą G[esta]po (chłosta, itp., uwięzić, itp.).

- 5) Oskarżenia na Niemców, Ukraińców, V.D. [Volksdeutsch] i innych – jak wyżej za wyjątkiem podpisów świadków.
- 6) Stosując natychmiastowe postępowanie jak w 4 i 5 uniknie się samowolnego wykonywania wyroków.

⁹⁴ „10-II” – kryptonim dowódcy Rejonu II AK „Celków”.

⁹⁵ Tak w oryginale dokumentu.

⁹⁶ „Gospodarz” – kryptonim dowódców rejonów AK VII Obwodu „Obroża” AK, zob. Sawicki, „Obroża”, 257.

⁹⁷ „Krawiec” – w tym wypadku oznaczał kryptonim szefa kontrwywiadu rejonu II AK „Celków”, zob. AAN, FAPP, sygn. 93, Karol Sokołowski, Obsada personalna Sztabu II Rejonu „Celków” – Marki, VII Obwodu Armii Krajowej Obroża do 13 X 1944, b.m., b.d., b.p. Po śmierci Łękańskiego „Wilka” referat przejął „Sław”, zob. MPPW, Meldunek [Bolesława Grafa] „12K” – „Sława” w sprawie Antoniego Hruzdy, b.m., 8 VI 1944 r., b.p. Pseudonimu „Sław” używał pchor. Bolesław Graf, zob. Brodzicki, *Marki*, 87; Paciorek, *Marki*, 280; Sawicki, „Obroża”, 35. Kryptonim „12K” oznaczał kontrwywiad, zaś „12I” wywiad, zob. Lachowicz, „Pseudonimy,” 56; Sawicki, „Obroża”, 257. Powyższe ustalenia pozwalają przyjąć, że niedokładne były dotychczasowe wskazania Sawickiego i Brodzickiego określające „Sława” jedynie jako szefa wywiadu.

⁹⁸ „Klijent” – kryptonim dowódcy Obwodu VII AK „Obroża”, zob. Sawicki, „Obroża”, 257.

7) Proszę zdumpingować likwidację bandytów bez oskarżenia (tylko mel-dunek).

.....-)

13 E-X⁹⁹

Komunikując powyższe dodaję od siebie.

We wszystkich sprawach osób podejrzanych o donosicielstwo widzę z jednej strony niebezpieczeństwo popadnięcia w niedołęstwo kieręszczyzny (istnieje niewątpliwie konieczność działania szybkiego i zdecydowanego) – z drugiej zaś strony grozę mordów bratobójczych (w oskarżeniach i zeznaniach świadków spotyka się często lekkomyślność a nawet świadomą złą wolę. Świadkowie często egzaltują się na niekorzyść obwinionego. Oskarżenie wypływa często z chęci załatwienia porachunków osobistych). Ewentualność pierwsza zagraża bezpieczeństwu naszej pracy bieżącej, ewentualność druga może przynieść nieobliczalne ujemne konsekwencje w przyszłości.

Do kardynalnych zasad według których powinna być wymierzana sprawiedliwość należą:

1. Poważne traktowanie sprawy przez kolegium sądzące.
2. Niedopuszczalność załatwiania przy okazji sądu jakichkolwiek porachunków osobistych.
3. Oddzielenie czynnika wnoszącego sprawę od czynnika sądzącego.
4. Pozostawienie dokumentu stwierdzającego zachowanie warunków wymienionych w punktach 1–3, który by mówił sam za siebie i był dla każdego uczciwego człowieka w każdym czasie świadectwem dobrej woli sądzących.

Proponuję:

1. Wszystkie sprawy, w których trzeba wydać decyzję o charakterze sądowym są rozpatrywane raz w tygodniu na odprawie bezpieczeństwa.
2. Podstawę oskarżenia stanowią sporządzone na piśmie zeznania co najmniej dwóch świadków. W zeznaniach powinno być wyraźnie uwidocznione co który ze świadków stwierdza i na jakiej podstawie.
3. Zeznania świadków dostarcza na odprawę krawiec uzupełniając je w miarę potrzeby danymi personalnymi, swoją opinią o wiarygodności świadka i ogólnym omówieniem sprawy.
4. Funkcje czynnika orzekającego co ze sprawą począć dalej sprawuje kolegium stanowiące skład Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej.

19-S-II

20.5.44.

Źródło: MPPW, Wzór oskarżenia na szkodliwych Polaków do sądu, b.m., 28 IV 1944 r., b.p.

⁹⁹ „13 E-X” – kryptonim używany przez kpt. Władysława Bałaja ps. „Władysław” – dowódcę oddziałów Dywersji Bojowej Obwodu VII AK „Obroża”, zob. Rybicka, *Oddziały i akcje*, 39; Sawicki, „Obroża”, 257.

Dokument nr 8:
Informacja prokuratora w sprawie wysyłania ostrzeżeń

19S/II

W razie wysyłania ostrzeżeń do pracowników samorządowych i policji gran[atowej] przez sąd rejonowy – proszę uprzednio zawiadomić mnie o zamiarze i oczekiwać mojego zlecenia. Nazwisko proszę podać szyfrem.

12.VI [1944 r.]¹⁰⁰

19S/X.

Źródło: MPPW, Informacja prokuratora w sprawie wysyłania ostrzeżeń, b.m., 12 VI 1944 r., b.p.

---

¹⁰⁰ Pomimo braku w treści rozkazu daty rocznej znajduje się ona na drugiej stronie dokumentu.

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie
Akta Bernarda i Haliny Zakrzewskich
Akta Jana Gozdawy-Gołębiowskiego
Armia Krajowa
Fundacja Archiwum Polski Podziemnej
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce
Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego
Akta Studenckie RP
Muzeum Pamięci Powstania Warszawskiego w Warszawie
Muzeum Powstania Warszawskiego w Warszawie
Studium Polski Podziemnej w Londynie
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych

Publikatory

- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1939, 1943.

Opracowania

- „Biuletyn Informacyjny, cz. III. Przedruk rocznika 1944. Konspiracja.” *Przegląd Historyczno-Wojskowy* nr specjalny 3 (200) (2003): 1978–1979, 2110.
- Brodzicki, Czesław. *Marki koło Warszawy*. Marki: Urząd Miasta Marki, 2002.
- Furtak, Albin. „W pancernym kotle.” *Stolica* nr 36 (1985): 21.
- Gajzler, Paweł Tadeusz. „Oddziały Specjalne – II Rejonu «Celków» VII Obwodu «Obroza» Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej.” *Zielonkowskie Zeszyty Historyczne* nr 5 (2017): 1–83.
- Gajzler, Paweł Tadeusz. „Oddziały Specjalne – II Rejonu «Celków» VII Obwodu «Obroza» Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej.” *Rocznik Wołomiński* 10 (2014): 37–74.
- Gondek, Leszek. *W imieniu Rzeczypospolitej. Wymiar sprawiedliwości w Polsce w czasie II wojny światowej*. Warszawa: Znak, 2011.
- Gozdawa-Gołębiowski, Jan. *Obszar Warszawski Armii Krajowej*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1992.
- Grabowski, Waldemar. *Polska Tajna Administracja Cywilna 1940–1945*. Warszawa: Wyd. IPN, 2003.
- Grabowski, Waldemar. „Sądy Kapturowe Delegatury Rządu na Kraj – przyczynek do działalności Polskiego Państwa Podziemnego.” *Czasopismo Prawno-Historyczne* 59, nr 2 (2007): 257–267.
- Grabowski, Waldemar. „Struktury organizacyjne służb bezpieczeństwa i wymiaru sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego.” *W Organy Bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego*. Red. Waldemar Grabowski, 52–91. Warszawa: Wydawnictwo IPN, 2005.
- Kania, Leszek. *Służba Sprawiedliwości w Wojsku Polskim 1795–1945, Organizacja, Prawo, Ludzie*. Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Historycznego, 2015.
- Korboński, Stefan. *W imieniu Rzeczypospolitej*. Warszawa: Bellona, 1991.

- Krzyżak, Kazimierz. „VII Obwód «Obroża» Okręgu Warszawskiego. «Dywizja» na przedpolu Warszawy.” *Na przedpolu Warszawy. Zeszyty Historyczne Okręgu Warszawa-Powiat Świątowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej* z. 1 (1994): 9–19.
- Krzyżak, Kazimierz. „Schemat sztabu «Obroży».” *Na przedpolu Warszawy. Zeszyty Historyczne Okręgu Warszawa-Powiat Świątowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej* z. 8 (1995): 68.
- Kunert, Andrzej Krzysztof. „Wojskowe sądownictwo specjalne ZWZ-AK 1940–1944.” *Więź* nr 2 (1981): 106–123.
- Lachowicz, Jerzy. „Pseudonimy i kryptonimy.” *Na przedpolu Warszawy. Zeszyty Historyczne Okręgu Warszawa-Powiat Świątowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej* z. 1 (1994): 54–56.
- Lisiewicz, Paweł Maria. *W imieniu Rzeczypospolitej. Z dziejów Wojskowego Sądownictwa Specjalnego Armii Krajowej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988.
- Marat, Emil i Michał Wójcik. *Ptaki drapieżne. Historia Lucjana „Sępa” Wiśniewskiego likwidatora z kontrwywiadu AK*. Kraków: Znak, 2016.
- Ney-Krwawicz, Marek. *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1990.
- Olczak, Mariusz i Marek Strok. *Okręg Warszawa-Miasto ZWZ i Okręg Warszawski ZWZ-AK. Dokumenty 1940–1943. Archiwum „Drapacza” ze Skrzynki „Ali”*. T. 2. Warszawa: Egros, 2018.
- Otocki, Włodzimierz. „O sądownictwie podziemnym.” *Bellona* nr 2 (1952): 45–52.
- Paciorek, Zbigniew. *Marki. Dzieje, tradycja, kultura*. Marki: Urząd Miasta Marki, 2004.
- Rosłonec, Włodzimierz. „Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego (1939–1945).” *Palestra* nr 8–10 (1989): 19–38.
- Rybicka, Hanna, wyb. i oprac. *Oddziały i akcje Kedywu Okręgu Warszawskiego poza Warszawą. Dokumenty z lat 1943–1944*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.
- Sanojca, Antoni. „Zarys struktury organizacyjnej Okręgu Warszawa ZWZ – AK wrzesień 1939 – lipiec 1944.” *Warszawa lat wojny i okupacji 1939–1945* z. 3 (1985): 114–162.
- Sawicki, Jacek Zygmunt. *„Obroża” w konspiracji i Powstaniu Warszawskim. Dzieje Armii Krajowej na przedpolu Warszawy*. Warszawa: Bellona, 2002.
- Sieroszewski, Władysław. „Organizacja wymiaru sprawiedliwości w powstaniu warszawskim i udział w niej adwokatów.” *Palestra* nr 7 (1977): 69–84.
- Sieroszewski, Władysław. „Z działalności Wojskowego Sądu Specjalnego Okręgu a następnie Obszaru Warszawskiego ZWZ (1940–1944).” *Najnowsze Dzieje Polski* 8 (1964): 121–128.
- Stryjek, Jarosław. *Armia Krajowa – Radzyński Obwód „Raróg”, „Rajski Ptak”, „Burak” w dokumentach*. Wołomin: Towarzystwo Przyjaciół Radzyna, 1999.
- Szopa, Piotr. *W imieniu Rzeczypospolitej... Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego na terenie Podokręgu AK Rzeszów*. Rzeszów, Wydawnictwo IPN, 2014.
- Szyprowski, Bartłomiej. „Archiwum Wojskowego Sądu Specjalnego przy Komendzie Główniej Armii Krajowej jako «środek walki». Sprawa karna ppłk. Konrada Zielińskiego.” *Zeszyty Historyczne WiN-u* nr 42 (2015): 175–191.

Szyprowski, Bartłomiej. *Sąd Kapturowy przy Komendzie Głównej Związku Walki Zbrojnej w Warszawie (kwiecień 1940 r. – listopad 1941 r.). Podziemie w walce ze zdrajcami Rzeczypospolitej*. Warszawa: Historyczna, 2016.

„Wykaz żołnierzy AK Obwodu «Obroza» aresztowanych i deportowanych przez NKWD do łagrów na terenie ZSRR.” *Na przedpolu Warszawy. Zeszyty Historyczne Okręgu Warszawa-Powiat Świątowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej* z. 5 (1995): 41.

Zaborski, Zdzisław. „Schemat organizacyjny, kryptonimy, stany liczebne oddziałów, obsada osobowa VI rejonu «Helenów».” *Na przedpolu Warszawy. Zeszyty Historyczne Okręgu Warszawa-Powiat Świątowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej* z. 10 (1996): 65–71.

Prace niepublikowane

Wojnarski, Alfred. „Przedpole w Markach.” Praca nieopublikowana, 24 XI 1957, mps. [w zbiorach autora].

Internet

Widomski, Antoni. „Lista żołnierzy AK w Markach opracowana przez Koło nr 2 «Celków» Okręgu Warszawa-Powiat ŚŻŻAK.” Pociąg do historii. Dostęp luty 6, 2021. http://www.historia.marki.pl/wpis-249-zolnierze_armii_krajowej_w_markach.

Widomski, Antoni. „Stolica powstała.” Marki.net.pl. Dostęp luty 6, 2021. https://marki.net.pl/wpis-129308-stolica_powstala.

Yacoub, Magdalena. „Armia Krajowa w II rejonie «Celków» VII Obwodu «Obroza» 1939–1944 (V).” Dawny.pl. Dostęp luty 6, 2021. <https://dawny.pl/armia-krajowa-w-ii-rejonie-celkow-vii-obwodu-obroza-1939-1944-v/>.

STRESZCZENIE

Bartłomiej Szyprowski, Sąd Obywatelski Polski Walczącej w II Rejonie VII Obwodu „Obroza” Armii Krajowej

Prezentowane opracowanie przedstawia powstanie i działalność Sądu Obywatelskiego Polski Walczącej, utworzonego na początku stycznia 1944 r. w II rejonie „Celków” VII Obwodu „Obroza” Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej, który działał do lipca 1944 r. Był on instytucją sądową przeznaczoną do rozpoznawania spraw o mniejsze gatunkowo czyny przestępne, które nie były zastrzeżone do właściwości Wojskowego Sądu Specjalnego AK lub Cywilnego Sądu Specjalnego Delegatury Rządu na Kraj.

Istnienie powyższego sądu było dotychczas bliżej nieznanemu ogółowi historyków, bowiem do niedawna brak było dokumentów z zakresu działania tego sądu. Odkryte w ostatnim czasie materiały źródłowe pozwoliły na bliższe przyjrzenie się zasadom organizacyjnym sądu oraz wydanym przez niego orzeczeniom. Autor przybliżył zasady działania sądu i ich ocenę pod kątem prawnym, a także starał się przybliżyć sylwetki wchodzących w jego skład oraz wydanych wyroków i sposobu ich egzekwowania. Artykuł stara się również wskazać, że powołanie opisywanego sądu zmierzało do zapewnienia szybkiej i skutecznej represji karnej

wobec osób działających na szkodę miejscowej ludności oraz terenowych jednostek Sił Zbrojnych w Kraju, a jego umiejscowienie na niskim szczeblu terenowym AK z pozytywnym skutkiem budowało zaufanie społeczne do struktur Polskiego Państwa Podziemnego.

Słowa kluczowe: „Celków”, Kadra Obywatelska, „Obroża”, Sąd Obywatelski Polski Walczącej, Armia Krajowa, Związek Walki Zbrojnej, sądownictwo podziemne, Wojskowy Sąd Specjalny

SUMMARY

Bartłomiej Szyprowski, The Civil Court of Fighting Poland in Region II of District VII „Obroża” of the Home Army

The article details the creation and functioning of the Civil Court of Fighting Poland, established at the beginning of January 1944 in Region II „Celków” of Warsaw District VII „Obroża” of the Home Army, which was in operation until July 1944. The court was a judicial institution that dealt with criminal offenses of a lesser quality that did not fall under the jurisdiction of the Special Military Court of the Home Army or the Special Civil Court of the Government Delegation for Poland.

The existence of the above court was previously unknown to the vast majority of historians, because until recently there were no known documents related to the functioning of this court. The recently discovered source documents made it possible to take a closer look at the organizational rules of the court and its rulings. The author introduced the principles of the court's functions and their assessments in legal terms and tried to present the profiles of its constituent and issued judgments, and the manner of their enforcement. The article also attempts to indicate that the establishment of the court was aimed at ensuring quick and effective penal punishment against people acting to the detriment of the local population and local military units, and that its location at the low level of the Home Army positively built public trust in the structures of the Polish Underground State.

Keywords: „Celków”, Civil Staff, „Obroża”, Civil Court of Fighting Poland, Home Army, Union for Armed Struggle, underground judiciary, Special Military Court

ZUSAMMENFASSUNG

Bartłomiej Szyprowski, Das Bürgergericht der Widerstandsbewegung „Kämpfendes Polen” im Bezirk II des 7. Kreises („Obroża”) der Heimatarmee

Die Studie stellt die Entstehung und Tätigkeit des Bürgergerichts der Widerstandsbewegung „Kämpfendes Polen” vor, das Anfang Januar 1944 im 2. Bezirk „Celków” des 7. Kreises „Obroża” des Warschauer Ablegers der Heimatarmee

eingerrichtet wurde und bis Juli 1944 tätig war. Es handelte sich dabei um eine gerichtliche Einrichtung, die für Fälle milderer Verbrechen zuständig war, die nicht in die Zuständigkeit des Sondermilitärgerichts der Heimatarmee oder des Sonderzivilgerichts der Regierungsdelegation für Polen fielen.

Die Existenz dieses Gerichts war in weiten Historikerkreisen bisher unbekannt, da bis vor kurzem keine Dokumente über den Umfang der Tätigkeit dieses Gerichts zugänglich waren. Kürzlich entdeckte Quellendokumente ermöglichten einen genaueren Blick auf die Organisationsprinzipien des Gerichts und die von ihm getroffenen Entscheidungen. Der Autor hat die Grundsätze der Arbeitsweise des Gerichts und ihre Bewertung aus rechtlicher Sicht dargestellt und versucht, die Profile der Gerichtsangehörigen, die ergangenen Urteile und die Art und Weise ihrer Vollstreckung darzustellen. Der vorliegende Aufsatz versucht ebenfalls aufzuzeigen, dass die Einrichtung des beschriebenen Gerichts darauf abzielte, eine zügige und wirksame strafrechtliche Verfolgung von Personen zu gewährleisten, die zum Nachteil der lokalen Bevölkerung und der lokalen Einheiten der Streitkräfte in Polen handelten. Darüber hinaus handelt es sich um einen Versuch darzustellen, dass die Ansiedlung des Gerichts auf einer niedrigen Ebene der Heimatarmee eine positive Wirkung auf den Aufbau des öffentlichen Vertrauens in die Strukturen des polnischen Untergrundstaates hatte.

Schlüsselwörter: „Celków”, Bürgerkader, „Obroża”, Bürgergericht der Widerstandsbewegung „Kämpfendes Polen”, Heimatarmee, Vereinigung des Bewaffneten Kampfes, Untergrundjustiz, Militärisches Sondergericht